

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

Diplomski rad

**PERCIPIRANO RODITELJSKO PONAŠANJE I RAZLIČITI ASPEKTI
AGRESIVNOG PONAŠANJA DJECE OSNOVNOŠKOLSKE DOBI**

Daliborka Knezović

Mentor: doc.dr. sc. Vesna Buško

Zagreb, 2006

SADRŽAJ

SAŽETAK	2
SUMMARY	3
1 UVOD	4
1.1 Agresivnost	4
1.1.1 Direktna i indirektna agresivnost.....	4
1.1.2 Procjena direktne i indirektna agresivnosti	5
1.1.3 Razvoj i stabilnost agresivnosti.....	6
1.1.4 Spolne razlike u agresivnosti	7
1.2 Roditeljsko ponašanje	9
1.2.1 Dimenzije roditeljskog ponašanja	10
1.2.2 Procjena roditeljskog ponašanja	12
1.2.3 Roditeljsko ponašanje i dječja agresivnost.....	12
2 CILJEVI I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA	14
2.1 Problemi	14
2.2 Hipoteze	14
3 METODOLOGIJA	16
3.1 Sudionici.....	16
3.2 Postupak	16
3.3 Mjerni instrumenti	17
3.3.1 Upitnik za procjenu roditeljskog ponašanja (CRPBI)	17
3.3.2 Skala za procjenu direktne i indirektna agresivnosti	18
4 REZULTATI	22
4.1 Distribucije varijabli	22
4.2 Spolne razlike u dječjim procjenama roditeljskog ponašanja.....	23
4.3 Spolne i dobne razlike u agresivnosti.....	24
4.3.1 Spolne i dobne razlike u agresivnosti (skala vršnjačkih procjena).....	25
4.3.2 Spolne i dobne razlike u direktnoj agresivnosti	26
4.3.3 Spolne i dobne razlike u indirektnoj agresivnosti	27
4.3.4 Spolne i dobne razlike u ukupnoj agresivnosti.....	27
4.4 Doprinos percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju dječje agresivnosti (direktna i indirektna)	28
4.4.1 Doprinos percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju dječje agresivnosti (skala vršnjačkih procjena)	32
4.4.2 Doprinos percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju dječje direktne agresivnosti (skala samoprocjena)	33
4.4.3 Doprinos percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju dječje indirektna agresivnosti (skala samoprocjena)	34
4.4.4 Doprinos percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju dječje ukupne agresivnosti (skala samoprocjena)	35
5 RASPRAVA	37
5.1 Spolne razlike u percipiranom roditeljskom ponašanju	37
5.2 Spolne i dobne razlike u dječjoj agresivnosti	39
5.2.1 Spolne razlike u dječjoj agresivnosti	40
5.2.2 Dobne razlike u dječjoj agresivnosti	43
5.3 Doprinos percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju različitih vrsta dječje agresivnosti	45
6 ZAKLJUČAK.....	50
7 PRILOZI	51
8 LITERATURA	56

Percipirano roditeljsko ponašanje i različiti aspekti agresivnog ponašanja djece osnovnoškolske dobi

Perception of parental behavior and different aspects of aggressive behavior among elementary school children

SAŽETAK

Dok su se u prošlosti empirijski podaci vezani za spolne razlike u agresivnosti uglavnom temeljili na proučavanju tjelesne i verbalne agresivnosti, u novije vrijeme pokušavaju se odrediti kvalitativne razlike u preferenciji različitih stilova agresivnosti. Sve je više znanstvenih podataka koji ukazuju na sklonost muškaraca ka direktnim i sklonost žena ka indirektnim agresivnim ponašanjima, kao i podataka koji ukazuju na potencijalnu štetnost indirektno agresivnosti za razvoj pojedinca. Stoga je jedan od ciljeva ovog rada bio provjeriti postojanje spolnih i dobnih razlika u pogledu direktne i indirektno agresivnosti.

Važnost obitelji i odnosa roditelj-dijete, kao činitelja socijalizacije je dokazana u brojnim istraživanjima. I dok postoje brojni empirijski podaci o utjecaju roditeljskog ponašanja na razvoj dječje tjelesne i verbalne agresivnosti, relativno malo je podataka o povezanosti različitih odgojnih postupaka i dječje indirektno agresivnosti. Stoga smo kao ciljeve ovog rada izdvojili ispitivanje spolnih razlika u dječjoj percepciji roditeljskog ponašanja, te provjeru prediktivnosti različitih dimenzija roditeljskog ponašanja za različite vrste dječje agresivnosti.

U istraživanju su sudjelovala djeca od 5-8 razreda jedne osnovne škole u Zagrebu (N= 115). Percepciju roditeljskog ponašanja ispitivali smo upitnikom za procjenu roditeljskog ponašanja (CRPBI-57), verzijom upitnika u kojem djeca procjenjuju ponašanje majke i oca prema sebi, a agresivno ponašanje smo ispitali skalom za vršnjačku procjenu i samoprocjenu direktne i indirektno agresivnosti. Na temelju faktorske strukture rezultata procjena i samoprocjena agresivnosti, formirane su i u daljnjim analizama korištene mjere samoprocjena direktne, indirektno i ukupne agresivnosti te mjera vršnjačke procjene agresivnosti.

Rezultati ukazuju na razlike u dječjoj percepciji ponašanja majki i očeva; majke su procijenjene kao više prihvaćajuće i kontrolirajuće u odnosu na očeve. Utvrđene su i neke razlike u percipiranom ponašanju roditelja prema djeci različitog spola: djevojčice su procijenile ponašanje majke kao više prihvaćajuće u odnosu na dječake, a dječaci kao više psihološki kontrolirajuće.

Dječaci su, na temelju vršnjačkih procjena i samoprocjena ukupno agresivniji, a na temelju samoprocjena i direktno agresivniji u odnosu na djevojčice; u pogledu indirektno agresivnosti nismo potvrdili efekt spolnih razlika. Starija djeca su procijenjena manje agresivnima od mlađe djece (na temelju vršnjačkih procjena), no nisu pronađene značajne dobne razlike u pogledu samoprocjena stupnja izraženosti direktne i indirektno agresivnosti.

Potvrđeno je da varijable roditeljskog ponašanja objašnjavaju značajan dio varijance dječje agresivnosti (samoprocjene agresivnosti), pa zajedno s varijablama dobi i spola djeteta objašnjavaju 32% varijance ukupne i direktne agresivnosti, dok samostalno objašnjavaju 18.5% varijance indirektno agresivnosti

Ključne riječi: dječja percepcija roditeljskog ponašanja; direktno i indirektno agresivno ponašanje; spolne i dobne razlike

SUMMARY

In the past the empirical data concerning the gender differences in aggressiveness were based mainly on the study of physical and verbal aggressiveness. Nowadays, the focus has been shifted onto quality differences in the preference of various styles of aggressiveness. There is an ever growing number of scientific data showing the tendency of men towards the direct and the tendency of women towards indirect aggressive behaviour, as well as, data indicating the potential harm this indirect aggressiveness can have on the development of an individual. Therefore, one purpose of this paper was to examine the existence of age and gender differences in relation to direct and indirect aggressiveness.

The importance of family and the parent-child relationship, as agents of socialization, has been proven by numerous research. While there is numerous empirical data of the parental influence on the development of child physical and verbal aggressiveness, there is relatively little data concerning linkages between family processes and child indirect aggressiveness. It is because of this that in this paper we have focused on the examination of gender differences in children's perception of parental behaviour, and on verifying the predictability of various dimensions of parental behaviour concerning various forms of child aggressiveness.

The research included children attending an elementary school in Zagreb, from fifth to eighth grade (N=115). The perception of parental behaviour was examined through a questionnaire designed to assess parental behaviour (CRPBI-57), the version of the questionnaire in which the children assess the behaviour of their mother and father towards themselves, while the aggressive behaviour was examined via scale for peer assessment and self-assessment of aggressiveness. For further analysis, peer assessment of aggressiveness was used alongside the self-assessment of direct, indirect and overall aggressiveness.

End results point to the difference in children's perception of their parents' behaviour. Mothers are generally perceived as more responsive and controlling than fathers. We also found that girls perceived mothers' behaviour as more responsive, while the boys deemed it as more psychologically controlling.

Boys are overall more aggressive, based on peer assessment and self-assessment, and more direct aggressive than girls, based on their self-assessment. When indirect aggressiveness is concerned, no gender differences have been determined. Older children are seen as less aggressive than the younger ones (based on peer assessment), but no significant age difference in the degree of self-rated direct and indirect aggressiveness has been determined.

It has been confirmed that variables of parental behaviour make a significant contribution to explaining variance in child aggressiveness (self-assessment of aggressiveness), and that these, alongside the age and gender variables of the child, explain 32% variance of overall and direct aggressiveness, while independently they explain 18.5% variance of indirect aggressiveness

Key words: children's perception of parental behavior; direct and indirect aggressive behavior; age and gender differences

1 UVOD

1.1 Agresivnost

Fenomenu agresivnosti se kao, i drugim aspektima antisocijalnih ponašanja, u laičkoj i znanstvenoj javnosti posvećuje dosta pažnje. Posebno se naglašava problem adolescentske agresivnosti u školama, budući da je ona povezana s napuštanjem školovanja, zloporabom alkohola i kriminalom (Huesmann, 1984; Pulkkinen i Pitkanen, 1993; prema Pakaslahti i Jarvinen, 2000). U nizu istraživanja potvrđen je porast agresivnosti nakon većih društvenih promjena (prema Keresteš, 2002), pa je s obzirom na znatne promjene koje su se dogodile na ovim prostorima, potrebno proučavati činitelje koji utječu na razvoj takvih ponašanja, te primjenjivati rezultate dobivene istraživanjima pri osmišljavanju adekvatnih preventivskih programa.

Postoji neslaganje oko jedinstvene definicije agresivnosti; autori u definicijama naglašavaju one aspekte koje smatraju ključnima za pojavu agresivnog ponašanja, no danas je u znanosti uglavnom prihvaćeno određenje agresivnosti kao onog ponašanja kod kojeg postoji namjera da se drugoj osobi nanese šteta određene vrste (prema Žužul, 1989).

Coie i Dodge (1997; prema Keresteš, 2002) smatraju da agresivnost treba definirati kao heterogenu kategoriju ponašanja tj. za označavanje nekog ponašanja kao agresivnog trebaju biti ispunjeni određeni uvjeti: mora postojati mogućnost nanošenja štete, namjera da se nanese šteta, zatim ponašanje mora uključivati određeno fiziološko uzbuđenje te mora biti averzivno za žrtvu.

1.1.1 Direktna i indirektna agresivnost

Unutar kategorije agresivnog ponašanja postoje podjele prema raznim kriterijima, pa se tako prema načinu izražavanja razlikuju direktna (otvorena) i indirektna (skrivena) agresivnost (Björqvist, Lagerspetz i Kaukiainen, 1992a). Pod pojmom direktne agresivnosti podrazumijevaju se tjelesna (udaranje, guranje itd.) i verbalna agresivnost (vikanje, vrijeđanje, pogrdne riječi itd.) a pod indirektnom agresivnosti socijalno manipulativna ponašanja kao što su ogovaranje, odavanje tajni, ignoriranje itd. (Björqvist i sur, 1992a).

U posljednja dva desetljeća posebna pozornost je usmjerena na istraživanje upravo takvih suptilnijih oblika agresivnog ponašanja, koji se u literaturi još označavaju i kao relacijska agresivnost (Crick i Grotpeter, 1995) i socijalna agresivnost (Underwood i sur, 2001, Xie i sur, 2002) a zajednička odrednica im je ta da osoba manipulacijom socijalne

strukture tj. narušavanjem prijateljskih odnosa i pojedinčevog statusa unutar grupe nanosi štetu i bol drugoj osobi.

Owens, Shute i Slee (2000) su kvalitativnom analizom utvrdili da su glavne kategorije indirektno agresivnih ponašanja: pričanje o drugima (ogovaranje, širenje glasina, kritiziranje izgleda, odjeće), isključujuća ponašanja (ignoriranje, isključivanje iz grupe), te ostala uznemirujuća ponašanja (anonimni telefonski pozivi, prijeteća pisma).

Koncept indirektno agresivnosti prvi put spominje Buss (1961; prema Björqvist, Österman i Kaukiainen, 1992b); ukazao je na postojanje dihotomnih kategorija agresivnog ponašanja: tjelesna nasuprot verbalnoj, te direktna nasuprot indirektnoj agresivnosti, no u operacionalizaciji i mjerenjima agresivnosti koristio je samo dihotomiju tjelesne nasuprot verbalnoj agresivnosti. Feshbach (1969; prema Björqvist i sur, 1992b) je proučavajući ponašanje dječaka i djevojčica prema pridošlicama utvrdila da u početnoj socijalnoj interakciji djevojčice iskazuju znatno više indirektno agresivnih ponašanja (isključivanja, ignoriranja) nego dječaci; ovakva koncepcija indirektno agresivnosti je bliska današnjem shvaćanju tog pojma.

U ovom radu nas prvenstveno zanima dihotomija direktne i indirektno agresivnost kako su je u svom radu koncipirali finski autori, pa tako Björqvist i sur. (1992a) navode da je indirektna agresivnost vrsta ponašanja kod kojeg počinitelj nanosi štetu na zaobilazan način, kroz manipulaciju socijalne strukture unutar razreda. Autori zatim ističu da je jedna od glavnih značajki takvih ponašanja da počinitelj, kako bi ostao neimenovan kao agresor i time izbjegao eventualnu društvenu osudu, koristi druge osobe kao sredstva za nanošenje boli ciljnoj osobi.

Novija istraživanja ukazuju na to da indirektno agresivna i manipulativna ponašanja imaju ozbiljne posljedice na razvoj djece. Crick i Grotpeter (1995) navode da su osobe izložene takvom ponašanju podložne depresiji, socijalnoj anksioznosti i izolaciji. Owens i sur. (2000) su utvrdili da izloženost manipulativnim ponašanjima kod 15-godišnjih djevojčica može izazvati želju za napuštanjem škole pa čak i razmišljanja o samoubojstvu. Stoga je nužno proučavati sve relevantne činitelje povezane s ovim fenomenom kako bi se u školama mogli pronaći najprikladniji načini za smanjenje i prevenciju takvih štetnih ponašanja.

1.1.2 Procjena direktne i indirektno agresivnosti

Björqvist i sur. (1992b) smatraju da je nepostojanje adekvatnih mjernih instrumenata, jedan od glavnih razloga zašto indirektna agresivnost nije u prošlosti bila istraživana pa je sva pažnja bila usmjerena na direktne (tjelesne i verbalne) strategije. Autori smatraju da za

istraživanje takvih ponašanja nisu prikladne one metode koje su se dotada najčešće koristile: metoda opažanja (nije prikladna zato jer indirektna ponašanja imaju skrivenu prirodu), samoprocjene (zbog socijalne nepoželjnosti takvih ponašanja kao i zbog toga što počinitelji ponekad nisu ni svjesni agresivne namjere svojeg ponašanja). Metoda najprikladnija za procjenu agresivnosti je, prema ovim autorima, metoda vršnjačkih procjena.

Björqvist, Lagerspetz i Österman (1992c) su konstruirali DIAS (Direct & Indirect Aggression Scales), skale za procjenu direktne i indirektna agresivnosti pomoću vršnjačkih procjena, u kojima svaki učenik procjenjuje svakog učenika na svakoj čestici skale.

Vršnjačkim procjenama se u stvari ispituje socijalna percepcija, a prednost joj je što se učenici međusobno dobro poznaju, pa mogu bolje prepoznati namjere nekog ponašanja nego npr. nastavnici ili vanjski opažači. Sljedeća komparativna prednost ove metode u odnosu na samoprocjene jest ta da se rezultati temelje na većem broju opažanja, i na većem broju procjena što doprinosi većoj pouzdanosti dobivene procjene (Crick i Rose, 1997; prema McEvoy i sur, 2003).

Nedostaci metode vršnjačkih procjena su ti što postoji mogućnost utjecaja nekih pristranosti pri procjenjivanju kao što su one utemeljene na reputaciji učenika te na stereotipima o spolnim ulogama (Ladd i Profilet, 1996; prema McEvoy i sur, 2003).

1.1.3 Razvoj i stabilnost agresivnosti

Prvi znaci agresivnosti javljaju se vrlo rano, prije prve godine života, tj. onda kada počinjemo shvaćati uzročno-posljedične odnose u svojoj socijalnoj okolini (Loeber i Hay, 1997). U prvim godinama života i s polaskom u školu, kod djece se može uočiti uglavnom tjelesna agresivnost, koja se s vremenom smanjuje, a postaju izraženije verbalna i indirektna agresivnost (Eron i sur, 1983; prema Keresteš, 2002). U školskoj dobi smanjuje se ukupna količina agresivnog ponašanja što se dovodi u vezu s razvojem samoregulacije, inhibicije agresivnosti te razvojem kognitivnih i socijalnih vještina (prema Keresteš, 2002).

U istraživanjima je potvrđeno da je agresivnost izrazito stabilan oblik ponašanja; dobivene su visoke korelacije između agresivnosti izražene u djetinjstvu i u odrasloj dobi (Olweus 1979; prema Keresteš, 2002). No Loeber je (1982; prema Loeber i Hay, 1997) utvrdio da je stabilnost agresivnosti veća za pojedince koji pripadaju u ekstremne skupine (izrazito agresivni i izrazito neagresivni) nego za one u skupini prosječno agresivnih.

Björqvist i sur. (1992b) smatraju da tjelesna, verbalna te indirektna agresivnost predstavljaju tri razvojne faze agresivnosti koje slijede jedna drugu, a djelomično se preklapaju. Kod male djece, zbog nedostatno razvijenih verbalnih i socijalnih vještina,

prevladava tjelesna agresivnost; u školskoj dobi s razvojem verbalnih sposobnosti, i dječaci i djevojčice uočavaju prednosti verbalnih strategija koje su, u odnosu na tjelesnu agresivnost, društveno prihvatljivije ponašanje. S razvojem socijalnih vještina, pojedinci usvajaju indirektno taktike kojima na posredan način, koristeći druge osobe iz svoje socijalne mreže, ostvaruju svoje agresivne ciljeve.

Kroz adolescenciju, kao i odraslo doba, pojedinci koriste i verbalne i indirektno strategije (Björqvist i sur, 1992b). Ti isti autori su na uzorku 8, 11, 15 i 18-godišnjih učenika dobili da je i za dječake i za djevojčice najveći stupanj izraženosti tjelesne, verbalne i indirektno agresivnosti, bio u dobi od 11 godina. No za tjelesnu agresivnost se nakon te dobi pokazao izraziti trend opadanja dok su verbalna i indirektno agresivnost pokazivale tendenciju tek blagog opadanja (Björqvist i sur, 1992b).

Neki nalazi upućuju na razvojne promjene u stilovima agresivnosti i u odrasloj dobi, kada se javljaju još suptilniji i skriveniji oblici agresivnosti (Björqvist, 1994).

1.1.4 Spolne razlike u agresivnosti

U svakodnevnom životu ćemo sigurno i danas najčešće čuti tvrdnju da su muškarci agresivniji od žena, no zanima nas da li te laičke procjene imaju ikakvo uporište u znanstvenim podacima. U početnim istraživanjima agresivnosti rezultati su išli u prilog takvim procjenama pa je Buss tvrdio da je agresivnost „muški fenomen“, a Olweus da među djevojčicama gotovo i nema agresivnih ponašanja (prema Björqvist, 1994).

No treba napomenuti da je većina starijih istraživanja provedena na muškim ispitanicima te da je agresivnost bila uglavnom operacionalizirana kao tjelesna agresivnost. Na taj način su bili zanemareni suptilniji oblici agresivnosti pa su se dobivali jednoznačni rezultati.

Noviji pogledi na spolne razlike u agresivnosti su usmjereni više na kvalitativne nego na kvantitativne razlike (Björqvist, 1994). S proširenjem koncepcije agresivnosti i na indirektno strategije sve više rezultata ukazuje da glavna razlika između muškaraca i žena nije možda u ukupnoj agresivnosti nego u relativnoj upotrebi različitih stilova agresivnosti.

U većini istraživanja je dobiveno da su muškarci direktno agresivniji od žena, (za verbalnu agresivnost rezultati nisu jednoznačni kao što su za tjelesnu agresivnost) a da su žene indirektno agresivnije u odnosu na muškarce (Lagerspetz i sur, 1988; Björqvist i sur, 1992a; 1992b; Salmivalli i Kaukiainen, 2004; Crick i Grotpeter, 1995; Pakaslahti i Jarvinen, 2000).

No treba biti oprezan pri interpretaciji takvih rezultata budući da postoje i drukčiji nalazi, pa u nekim istraživanjima nisu potvrđene spolne razlike u indirektnoj agresivnosti (Österman i sur, 1998; Galen i Underwood, 1997; Rys i Bear, 1997; prema Salmivalli i Kaukiainen, 2004) dok su Tomada i Schneider (1997; prema Underwood i sur, 2001) dobili da su dječaci indirektno agresivniji od djevojčica.

Salmivalli i Kaukiainen (2004) smatraju da nije ispravno indirektnu agresivnost nazivati „ženskom“, barem ne u smislu da su žene u prosjeku indirektno agresivnije od muškaraca. Takva konstatacija je, prema njima, opravdana jedino u smislu da, izrazito agresivne djevojčice dominantno koriste indirektnu strategiju.

Skлонost žena ka korištenju indirektnu agresije, potvrđena je i u nekim nezapadnjačkim kulturama, pa tako Fry (1990; prema Björqvist, 1994) navodi takve nalaze među Zapotec Indijankama te među ženama u Argentini. Burbank (1987; prema Björqvist, 1994) u svom pregledu antropoloških istraživanja ženske agresivnosti u 137 društava, također ukazuje na slične rezultate.

Iako je, kako smo naveli na početku, uglavnom jednoznačno potvrđena veća tjelesna agresivnost muškaraca u odnosu na žene, u nekim kulturama su dobiveni i suprotni rezultati; Cook je (1992; prema Österman i sur, 1994) utvrdio da su žene na otoku Margarita, u Venezueli, gdje je prisutan matrijarhat, i tjelesno i verbalno agresivnije od muškaraca.

Spolne razlike u agresivnosti mogu se objasniti biološkim i socijalnim činiteljima. Kao biološki činitelji navode se muški spolni hormoni kao i tjelesna snaga koja dovodi do veće spremnosti dječaka da u određenoj situaciji reagiraju agresivno (Keresteš, 2002).

Kao socijalni činitelji ističu se razlike u socijalizaciji, budući da se otvorena, tjelesna agresivnost kod dječaka tolerira i smatra normativnom u određenoj dobi, dok se kod djevojčica takva ponašanja obeshrabuju tj. agresivnost je prihvatljiva u sklopu muške spolne uloge, ali ne i ženske (Williams, 1983; prema Keresteš, 2002).

Björqvist (1994) smatra da se spolne razlike u agresivnosti razvijaju kroz mehanizme socijalnog učenja te da nisu izravno povezane s hormonalnim razlikama.

Moguće je da se spolne razlike javljaju i zbog strukture vršnjačkih grupa. Djevojčice formiraju manje grupe, uglavnom parove, pa su manipulativna ponašanja učinkovita u takvom okruženju, dok su dječake grupe veće i slabije definirane, s izraženom kompetitivnosti, pa je važnija tjelesna dominacija (Lagerspetz i sur, 1988).

Finski autori Björqvist, Österman i Lagerspetz (1993; prema Björqvist, 1994) nude jedinstvenu teoriju za objašnjenje razvojnih promjena i spolnih razlika u agresivnosti. U njihovoj teoriji naglašava se važnost subjektivne procjene vjerojatnih posljedica agresivnog

čina, odnosno agresor razmatra odnos između očekivanog efekta odabrane agresivne strategije s jedne strane i mogućih tjelesnih, psihičkih i socijalnih posljedica, s druge strane. Glavni cilj je, prema autorima, pronaći onu strategiju kojom će se postići maksimalni efekt uz minimalni rizik. Povoljnijim omjerom efekta i rizika objašnjavaju relativnu sklonost žena ka indirektnoj agresivnosti, budući da za njih direktna agresivnost uključuje više rizika, i tjelesnih i socijalnih, nego za muškarce.

1.2 Roditeljsko ponašanje

Važnost proučavanja obitelji i odnosa unutar obitelji ne treba posebno naglašavati; ta je tema, iako opsežno istraživana u prošlosti, uvijek aktualna u znanosti. Razlozi za to leže u dinamičkoj prirodi obiteljskih procesa i njihovoj međuovisnosti o društvenim promjenama.

Odnos između roditelja i djeteta je temeljni odnos socijalizacije (prema Keresteš, 2002), pa je važno odrediti na koji način su određena roditeljska ponašanja povezana s različitim razvojnim ishodima kod djece; koji tip roditeljstva je povezan s pozitivnim ishodima kao što su samopuzdanje djeteta, emocionalna i socijalna kompetencija.

Najutjecajniji modeli koji objašnjavaju temeljne odrednice roditeljstva su: model koji je postavio Belsky 1984. godine i model Martinove i Colbertove iz 1997. godine (Keresteš, 2002). U oba modela se navode tri skupine činitelja roditeljskog ponašanja: individualne osobine roditelja, karakteristike djeteta i kontekstualni činitelji.

Individualne osobine roditelja koje su značajne za objašnjenje roditeljskog ponašanja su: spol roditelja, osobine ličnosti, stavovi o roditeljstvu te njihova razvojna povijest. Najviše nalaza postoji za spol roditelja. Utvrđene su razlike u ponašanju majki i očeva prema djeci: majke su više usmjerene na brigu i njegu djeteta, a očevi na igru s djetetom; majke i očevi koriste različite odgojne metode: majke više koriste psihološku kontrolu i emocionalno su toplije prema djeci, dok su očevi skloniji bihevioralnoj kontroli (prema Keresteš, 2002).

Osobine djeteta koje najviše utječu na roditeljsko ponašanje su spol, dob i temperament. Majke i očevi se različito ponašaju prema svojoj djeci ovisno o spolu djeteta; i majke i očevi iskazuju više prihvaćanja i topline prema djevojčicama, a više dominacije prema dječacima (Russell i Russell, 1987; prema Keresteš, 2002).

Postoji određena nedosljednost rezultata o povezanosti dobi djeteta i roditeljskog ponašanja; dok jedni tvrde da s porastom dobi djeteta dolazi do porasta roditeljske kontrole (McNally i sur, 1991; prema Keresteš, 2002) drugi govore o smanjenju psihološke i bihevioralne kontrole adolescenata (Schluderman i Schluderman, 1983; prema Keresteš, 2002).

Belsky (1984) navodi tri najvažnija kontekstualna izvora stresa i podrške za roditelje: bračni odnos, radno mjesto i socijalnu mrežu roditelja. Sva ova tri činitelja mogu imati izravan ili posredan utjecaj na roditeljsku kompetenciju.

Loši ekonomski uvjeti života, nezaposlenost, nezadovoljstvo radnim mjestom, razvod braka predstavljaju stres za roditelje te posredno smanjuju njihovu kompetenciju kao odgajatelja: koriste stroge i nedemokratske metode discipliniranja, uz iskazivanje neprijateljskog stava prema djetetu (Dodge i sur, 1994; Patterson, 1983; prema Keresteš, 2002).

1.2.1 Dimenzije roditeljskog ponašanja

Struktura roditeljskih ponašanja je relativno stabilna te se danas smatra da postoje tri temeljne bipolarne dimenzije roditeljstva: emocionalnost, psihološka i bihevioralna kontrola (prema Keresteš, 2002).

Pod dimenzijom emocionalnosti podrazumijevaju se emocije koje roditelj doživljava i pokazuje u odnosu prema djetetu. Ova dimenzija se još označava i kao responzivnost (Maccoby i Martin 1983; prema Darling i Steinberg, 1993), a proteže se od hladnoće i neprijateljstva iskazanog prema djetetu do emocionalne topline i prihvaćanja djeteta. Emocionalno topli roditelji iskazuju puno brige, nježnosti i podrške prema svojoj djeci dok su emocionalno hladni roditelji skloni kritiziranju i iskazivanju pretežito negativnih emocija prema djetetu.

Pod dimenzijom psihološke kontrole podrazumijevaju se ona roditeljska ponašanja kojima se želi kontrolirati djetetov psihološki svijet; to su intruzivna ponašanja koja remete procese individuacije, ključne procese za formiranje identiteta u adolescenciji (Barber, Olsen i Shagle, 1994).

Za razliku od psihološke kontrole koja ima negativne implikacije na djetetov razvoj, bihevioralna kontrola podrazumijeva one postupke kojima se ponašanje djeteta regulira kroz postavljanje pravila ponašanja i ograničenja kojih se dijete treba pridržavati, pa je u ovom slučaju nedostatak adekvatne kontrole rizični faktor za djetetov razvoj (Barber i sur, 1994).

Dimenzije psihološke i bihevioralne kontrole su konceptualno ortogonalne; odnos između te dvije dimenzije može značajno varirati između različitih obitelji. U nekim obiteljima mogu biti izražene obje vrste kontrole, a s druge strane unutar nekih obitelji interakcije mogu biti obilježene visokom razinom psihološke kontrole ali bez jasnih pravila i bihevioralne regulacije ponašanja (Barber i sur, 1994).

Roditeljsko ponašanje često se razmatra i na razini stilova roditeljstva. Maccoby i Martin su (1983) kombinacijom dimenzija emocionalnosti i kontrole opisali četiri roditeljska stila: autoritativni stil (kombinacija emocionalne topline i čvrste kontrole), popustljivi ili permisivni stil (kombinacija emocionalne topline i slabe kontrole), autoritarni stil (kombinacija emocionalne hladnoće i čvrste kontrole) i indiferentni ili zanemarujući roditeljski stil (kombinacija emocionalne hladnoće i slabe kontrole).

Diana Baumrind (1970; prema Keresteš, 2002) u svojoj klasifikaciji stilova opisuje autoritativne roditelje kao roditelje koji poštuju dječje potrebe, iskazuju pozitivne emocije prema njima ali zahtijevaju da se poštuju postavljena pravila ponašanja. Autoritarne roditelje opisuje kao roditelje koji su strogi u svojim zahtjevima, neosjetljivi na djetetove potrebe te traže potpunu poslušnost bez obzira na okolnosti. Popustljivi roditelji ne postavljaju pred svoju djecu jasna pravila ponašanja i nedosljedni su u zahtjevima da se pravila poštuju. Baumrind u svojoj klasifikaciji ne razlikuje indiferentni roditeljski stil, ali za razliku od Maccoby-a i Martina razlikuje dvije vrste roditeljske kontrole. Autoritativni roditelji primjenjuju uglavnom bihevioralnu kontrolu, dok su autoritarni roditelji skloni psihološkom kontroliranju djece.

Prednost tipološkog pred dimenzionalnim pristupom je u tome što omogućava utvrđivanje interakcijskog utjecaja dviju ili više dimenzija roditeljskog ponašanja na razvoj djeteta, a nedostaci takvog pristupa su što se za većinu roditelja ne može jednoznačno odrediti njihov roditeljski stil, s obzirom da se na dimenzijama ponašanje roditelja grupira uglavnom oko srednjih vrijednosti. Bitna slabost tipološkog pristupa leži i u činjenici da iz podataka o povezanosti određenog roditeljskog stila i određenog razvojnog ishoda kod djece, ne možemo utvrditi koje su specifične komponente tog stila odgovorne za tu povezanost (prema Keresteš, 2002).

Darling i Steinberg (1993) nude integrativni model roditeljstva. Prema njima roditeljski stil predstavlja konstelaciju roditeljevih stavova prema djetetu, koja određuje emocionalnu klimu u kojoj se iskazuju specifična roditeljska ponašanja. Prema njima roditeljski postupci imaju izravan utjecaj na specifična djetetova ponašanja (npr. na kulturu ponašanja za stolom ili akademsko postignuće) i karakteristike djeteta (samopouzdanje djeteta, usvajanje vrijednosti) dok roditeljski stil ima posredan utjecaj na razvoj. Određeni roditeljski stil znači i vjerojatniju upotrebu određenih odgojnih postupaka, a isti odgojni postupci mogu različito utjecati na dijete ovisno o emocionalnoj klimi u kojoj se upotrebljavaju i na kraju, roditeljski stil utječe na to koliko će dijete prihvaćati odgojne metode svojih roditelja.

1.2.2 Procjena roditeljskog ponašanja

Obiteljski procesi i roditeljsko ponašanje su zbog svoje dinamične prirode prilično složene i teško mjerljive varijable.

Za procjenu obiteljskih odnosa koriste se razne metode: projektivne tehnike, sustavi opažanja, intervjui i upitnici. Najčešće se za procjenu roditeljskog ponašanja koriste upitnici.

Prednost im je što na temelju njih dobivamo podatke o ponašanju u različitim situacijama i tijekom dužih vremenskih razdoblja te što dobivamo podatke o ponašanjima koja obično nisu vidljiva drugim ljudima (Maccoby i Martin, 1983).

Nedostaci koji se javljaju pri primjeni upitnika su sklonost davanju socijalno poželjnih odgovora, problem koji se veže uz samoizvješćivanje, problem iskrivljenog pamćenja i slično.

Upitnici za procjenu roditeljskog ponašanja često imaju dvije verzije: verzija upitnika u kojoj roditelji sami procjenjuju svoje ponašanje te verzija u kojoj djeca procjenjuju ponašanja svojih roditelja, pa time dobivamo mjeru percipiranog roditeljskog ponašanja.

1.2.3 Roditeljsko ponašanje i dječja agresivnost

Patterson i sur. (1989; prema Keresteš, 2002) navode da roditeljsko ponašanje i obiteljski procesi objašnjavaju od 30 do 40% varijance agresivnog i antisocijalnog ponašanja.

Brojna su se istraživanja bavila proučavanjem ovog problema. Utvrđeno je da kvaliteta odnosa između majke i djeteta u najranijoj dobi utječe na razvojne ishode kod djeteta tj. da su djeca koja su nesigurno privržena svojim majkama, u kasnijoj dobi agresivnija od sigurno privržene djece (Turner, 1991; prema Keresteš, 2002).

Negativni utjecaj na razvoj djeteta ima upotreba tjelesnog kažnjavanja; postoji pozitivna korelacija između čestine takvog kažnjavanja i agresivnosti djece (Maccoby, 1980; prema Žužul, 1989).

Kasnije su se istraživači usmjerili na ispitivanje povezanosti između svake od tri temeljne dimenzije roditeljskog ponašanja (prihvatanja, psihološke i bihevioralne kontrole) i dječje agresivnosti. Većina istraživanja je potvrdila postojanje značajne negativne povezanosti između dimenzije prihvaćanja i dječje agresivnosti, kao i podatak o manjoj agresivnosti djece čiji roditelji postavljaju jasna pravila ponašanja i zahtijevaju njihovo poštivanje (prema Keresteš, 2002).

Barber i sur. (1994) su utvrdili da je psihološka kontrola povezana s internaliziranim problemima u razvoju djeteta (kao što su nesigurnost, nedostatak samostalnosti i sl.), dok je nedostatna bihevioralna kontrola povezana s eksternaliziranim problemima (agresivnošću i drugim aspektima antisocijalnog ponašanja).

Keresteš je (2002) utvrdila da su djeca psihološki kontrolirajućih roditelja agresivnija i manje altruistična od djece kojima roditelji omogućuju psihološku autonomiju, dok za dimenziju bihevioralne kontrole nije dobila takvu povezanost.

Hart i sur. (1998) su ispitivali povezanost između roditeljskog ponašanja i različitih vrsta agresivnosti kod djece (otvorene ili direktne i relacijske ili indirektna agresivnosti). Dobili su sljedeće rezultate: djeca roditelja koji koriste odgojne postupke prisile procijenjena su kao direktno agresivnija; zatim i u ovom istraživanju je potvrđena negativna povezanost dimenzije prihvaćanja i agresivnosti (direktna); utvrđena je i pozitivna povezanost majčine psihološke kontrole i direktne agresivnosti djece, no ta veza nije potvrđena za očeve, kao ni za oba roditelja u slučaju relacijske agresivnosti; u pogledu relacijske ili indirektna agresivnosti, postoji pozitivna povezanost s nedovoljnim roditeljskim prihvaćanjem, i s upotrebom odgojnih postupaka prisile od strane majke.

Patterson i sur. (1992; prema Vasta i sur., 1998) smatraju da važnu ulogu u razvoju agresivnog ponašanja imaju tzv. obiteljski prisilni procesi koji su česta pojava u obiteljima s agresivnom djecom. Pod tim procesima se podrazumijeva da članovi obitelji ne ostvaruju svoje ciljeve kroz suradnju nego agresivnim ponašanjima, kao što su prijetnje i upotreba sile. Na taj način prekida se konfliktna situacija, agresivno ponašanje je negativno potkrijepljeno, pa se povećava vjerojatnost njegovog ponovnog pojavljivanja u takvim situacijama.

Posebno su značajni intervencijski programi kojima se prekidaju te negativne obiteljske interakcije a usvajaju novi, učinkovitiji odgojni postupci; ti programi dovode do smanjenja agresivnog ponašanja kod djece (Patterson i sur., 1982; prema Keresteš, 2002).

2 CILJEVI I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Sve je više znanstvenih podataka koji ukazuju na postojanje kvalitativnih razlika u preferenciji stilova agresivnosti, odnosno podataka koji ukazuju na sklonost muškaraca ka direktnim i sklonost žena ka indirektnim agresivnim ponašanjima. No, zamjetna je nedosljednost tih empirijskih podataka, pa se nameće potreba daljnjih istraživanja različitih aspekata agresivnih ponašanja. Stoga je jedan od ciljeva ovog rada bio provjeriti postojanje spolnih i dobnih razlika u pogledu direktne i indirektno agresivnosti.

Postoje brojni empirijski podaci o roditeljskom ponašanju, no s obzirom na nejednoznačnost tih podataka i s obzirom na međuovisnost obiteljskih procesa o stalnim društvenim promjenama, smatramo da su potrebna dodatna istraživanja navedenih varijabli. Također je bitno naglasiti da postoje brojni empirijski podaci o utjecaju roditeljskog ponašanja na razvoj dječje tjelesne i verbalne agresivnosti, dok je relativno malo podataka o povezanosti roditeljskog ponašanja i dječje indirektno agresivnosti. Stoga smo kao ciljeve ovog rada izdvojili ispitivanje spolnih razlika u dječjoj percepciji roditeljskog ponašanja, te provjeru prediktivnosti različitih dimenzija roditeljskog ponašanja za različite vrste dječje agresivnosti.

2.1 Problemi

- Ispitati spolne razlike u dječjoj percepciji roditeljskog ponašanja
- Ispitati dobne i spolne razlike u stupnju izraženosti ukupne, direktne i indirektno agresivnosti
- Ispitati doprinos varijabli percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju varijance dječjeg agresivnog ponašanja

2.2 Hipoteze

Na temelju teorijskih razmatranja i postojećih empirijskih podataka očekujemo:

- a) da će djeca različito procijeniti ponašanje majki i očeva: očekuje se veća procjena majke na dimenzijama prihvaćanja i psihološke kontrole, a očeva na dimenziji bihevioralne kontrole;

Također se očekuje da će djevojčice procijeniti ponašanje oba roditelja kao više prihvaćajuće, a da će dječaci procijeniti ponašanje oba roditelja kao više psihološki i bihevioralno kontrolirajuće u odnosu na procjene djevojčica.

- b) veći stupanj izraženosti ukupne i direktne agresivnosti kod dječaka, a veći stupanj izraženosti indirektno agresivnosti kod djevojčica;

U pogledu dobnih razlika očekuje se da će ukupna i direktna agresivnost biti izraženije na subuzorku mlađe djece, dok se za indirektnu agresivnost očekuje da će biti izraženija na subuzorku starije djece.

- c) da će varijable roditeljskog ponašanja objasniti značajan dio varijance dječjeg agresivnog ponašanja; očekujemo da će značajan prediktor dječjeg ponašanja biti varijabla roditeljskog prihvaćanja.

3 METODOLOGIJA

3.1 Sudionici

U istraživanju su sudjelovali učenici petog, šestog, sedmih i osmih razreda (2 sedma i 2 osma razreda) osnovne škole „Grigor Vitez“ u Zagrebu. Prije početka istraživanja od roditelja smo zatražili pismenu suglasnost za sudjelovanje njihove djece u istraživanju.

Ukupan broj djece koja su pohađala redovnu nastavu u navedenoj školi u vrijeme ispitivanja iznosio je 124. No, petero učenika nije dobilo suglasnost svojih roditelja za sudjelovanje u istraživanju, troje ih nije bilo na nastavi za vrijeme ispitivanja, pa je ukupno 116 učenika sudjelovalo u istraživanju, no jedna učenica nije ispunila jedan dio upitnika pa njene podatke nismo koristili u daljnjim analizama. Stoga je konačni broj sudionika bio 115, od čega je bilo 54 učenica te 61 učenik.

Prosječna dob djece je bila 13 godina i 4 mjeseca ($\sigma=1.22$; raspon dobi je bio od 11-15,5 god.).

3.2 Postupak

Na samom početku, ravnateljici škole smo objasnili cilj i postupak istraživanja te smo dobili njenu pismenu suglasnost za provođenje istraživanja u školi.

Ispitivanje je provedeno grupno u svakom od šest razreda (1 peti, 1 šesti, 2 sedma i 2 osma razreda), za vrijeme redovne nastave (u većini slučajeva za vrijeme dvostrukog sata razredne nastave). Ispitivanje je provodila autorica diplomskog rada, uz suradnju i nadzor školske psihologice. Najveći dio ispitivanja je proveden u okviru jednog tjedna; ispitivanje u jednom razredu smo zbog pronalaženja prikladnog termina, proveli sljedeći tjedan.

Djeca koja nisu dobila suglasnost za sudjelovanje u istraživanju, za vrijeme ispitivanja su bila u školskoj knjižnici.

U svakom je razredu na početku pročitana opća uputa, koja je ujedno predstavljala naslovnu stranu upitnika koji se nalazio pred svakim ispitanikom. Kroz opću uputu djecu smo upoznali s okvirnim ciljem našeg istraživanja te im naglasili da će se dobiveni podaci koristiti isključivo za znanstvene analize i da je njihov identitet zaštićen, uz poštovanje strogih pravila profesionalne etike.

Zamolili smo učenike da slijede upute koje su napisane, a koje će im se ujedno i usmeno naglasiti prije svakog upitnika, te da kada završe s ispunjavanjem jednog upitnika pregledaju svoje odgovore i pričekaju znak za daljnji nastavak rada. Naglasili smo im da je

važna njihova iskrenost pri odgovaranju, da rade samostalno te da se suzdrže od svih međusobnih razgovora za vrijeme ispitivanja.

Učenici su ispunjavali CRPBI upitnik za procjenu ponašanja majke, CRPBI upitnik za procjenu ponašanja oca te skalu za procjenu direktne i indirektno agresivnosti.

Redoslijed popunjavanja upitnika je variran kako bi se uravnotežio eventualni utjecaj serijalnih efekata vježbe i umora na rezultate. Polovica učenika unutar svakog razreda je ispunjavala prvo CRPBI za majku, pa skalu za procjenu agresivnosti i na kraju CRPBI za oca. Druga polovica učenika je ispunjavala upitnike obrnutim redoslijedom: prvo CRPBI za oca, zatim skalu za procjenu agresivnosti, te CRPBI za majku.

Prije svakog upitnika učenicima je pročitana odgovarajuća uputa te im se ujedno pružila mogućnost da postave pitanja i tako razjasne eventualne nejasnoće. Vrijeme rada za sva tri upitnika nije bilo ograničeno; u razredima s manjim brojem učenika ispitivanje je okončano u okviru jednog školskog sata, a u većim razredima u okviru jednog i pol školskog sata.

3.3 Mjerni instrumenti

3.3.1 Upitnik za procjenu roditeljskog ponašanja (CRPBI)

Upitnik CRPBI (Children's Reports of Parental Behavior Inventory) konstruirao je Schaefer 1965. godine. Originalna verzija ima 260 čestica raspodijeljenih u 26 skala sa po 10 čestica. S obzirom da je primjena takvog upitnika vremenski zahtjevnija, razvijeno je nekoliko skraćениh verzija.

Upitnik CRPBI ima četiri oblika: oblik u kojem majka procjenjuje svoje ponašanje prema djetetu, oblik u kojem otac procjenjuje svoje ponašanje prema djetetu, zatim postoji oblik upitnika u kojem dijete procjenjuje ponašanje majke prema sebi i konačno oblik u kojem dijete procjenjuje ponašanje oca prema sebi. Za potrebe ovog rada korištena su ova dva posljednja oblika upitnika.

U ovom radu koristili smo skraćenu verziju Schludermannova oblika Schaeferovog upitnika, verziju CRPBI-57 koju je prilagodila G. Keresteš (1999; prema Keresteš, 2002). Ova verzija se sastoji od 57 čestica koje se grupiraju u devet skala, a tih devet skala mjeri tri temeljne bipolarne dimenzije roditeljskog ponašanja: 1. roditeljsko prihvaćanje/odbacivanje djeteta, 2. psihološka kontrola/psihološka autonomija i 3. čvrsta/slaba bihevioralna kontrola (Keresteš, 2002).

Dimenzija prihvaćanja/odbacivanja obuhvaća sljedeće skale: prihvaćanje, usmjerenost na dijete, prihvaćanje individuacije i neprijateljska udaljenost; dimenzija psihološke kontrole

obuhvaća skale intruzivnosti, hostile kontrole i usadivanja anksioznosti; i konačno dimenzija bihevioralne kontrole obuhvaća skale slabe discipline i ekstremne autonomije (raspored pojedinih čestica po skalama i dimenzijama je dostupan u Prilogu 1.).

Zadatak ispitanika je da za svaku od navedenih 57 čestica zaokruži jedan od tri ponuđena odgovora te na taj način odgovori u kojoj mjeri navedeno ponašanje vrijedi za njegovu majku/oca; ponuđeni su odgovori: netočno (1), djelomično točno (2) i točno (3).

Rezultat na svakoj skali jednak je zbroju rezultata na pripadajućim česticama podijeljenim brojem čestica, a rezultat na svakoj dimenziji dobije se zbrajanjem rezultata na pripadajućim skalama i dijeljenjem tog zbroja s brojem skala. U ovom radu analizirali smo rezultate na razini triju dimenzija roditeljskog ponašanja.

Za skale neprijateljska udaljenost, slaba disciplina i ekstremna autonomija računa se inverzni rezultat.

Najmanji rezultat i na razini skala i na razini dimenzija je 1, a najveći mogući rezultat je 3.

Rezultati se interpretiraju u smislu da veći rezultat ukazuje na veće roditeljsko prihvaćanje, veću psihološku kontrolu odnosno bihevioralnu kontrolu.

Upitnik CRPBI-57 ima relativno dobre metrijske karakteristike; pouzdanost za pojedine dimenzije kreću se od 0.61 za dimenziju bihevioralne kontrole do 0.82 za dimenziju prihvaćanja (Keresteš, 2002).

Pouzdanost (Cronbach alpha) pojedinih dimenzija u ovom istraživanju, izračunali smo na temelju čestica koje čine pojedinu dimenziju te smo dobili zadovoljavajuće koeficijente: za dimenzije majčinog prihvaćanja .90, očevog prihvaćanja .92; za dimenziju psihološke kontrole majke i oca pouzdanost je .85, a za dimenziju bihevioralne kontrole dobili smo najniže koeficijente; za majčino ponašanje pouzdanost iznosi .68, a za oca .65.

3.3.2 Skala za procjenu direktne i indirektne agresivnosti

U ovom radu koristili smo skalu koju je po uzoru na DIAS (Direct & Indirect Aggression Scales; Björqvist, Lagerspetz i Österman, 1992c; Abo Akademi University Finland) konstruirala Milanović (2004), za potrebe svog diplomskog rada. Skala se sastoji od devet čestica kojima se ispituje agresivnost na temelju vršnjačkih procjena i samoprocjena. Zadatak ispitanika je da za svakog učenika, iz svog razreda procijeni koliko se često ponaša na navedeni način kada je ljut ili ima problema s učnikom; ispitanik procjenjuje i sebe na isti način; procjene se vrše na skali od 0 (nikada se tako ne ponaša) do 4 (vrlo često se tako ponaša).

Originalna skala finskih autora je podijeljena u 3 subskale kojima se mjere direktna tjelesna, direktna verbalna i indirektna agresivnost. Faktorske analize originalne verzije su potvrdile 3 faktora, no Milanović (2004) je utvrdila samo 2 faktora: direktnu i indirektnu agresivnost.

Za potrebe ovog rada proveli smo analizu glavnih komponenti 9 čestica skale vršnjačkih procjena agresivnosti, na čitavom uzorku, te je ekstrahirano samo jedan značajan faktor, koji objašnjava 82% varijance (Tablica 1), a drugi ekstrahirani faktor je imao svojstvenu vrijednost manju od 1 (.723), pa prema Guttman-Kaiserovom kriteriju smatramo da taj faktor nije značajan. O mogućim interpretacijama ovih rezultata te njihovim implikacijama na daljnje analize, bit će više riječi u raspravi.

No, s obzirom na teorijske okvire ovog rada, te da nas zanimaju upravo odnosi različitih vrsta agresivnosti i drugih relevantnih varijabli, smatrali smo opravdanim provjeriti faktorsku strukturu rezultata dobivenih samoprocjenama na 9 čestica agresivnosti. Potvrdila su se dva faktora, od kojih prvi objašnjava 54.7% , a drugi 13.4% varijance; nakon provedene Varimax rotacije jasno se vidi da je 6 čestica, koje prema očekivanjima tvore skalu direktne agresivnosti, značajno zasićeno s prvim faktorom, a 3 čestice koje čine skalu indirektnu agresivnosti s drugim faktorom; iznimka je čestica „*prijeti učeniku da će mu učiniti nešto ružno*“, koja pokazuje podjednako zasićenje s oba faktora (Tablica 1).

Na temelju navedenih rezultata smatrali smo opravdanim formirati rezultate dobivene samoprocjenama agresivnosti u 2 skale, direktnu i indirektnu agresivnost. Skalu direktne agresivnosti čine čestice: *udara učenika, gura ili vuče učenika, uzima ili uništava stvari učenika, naziva učenika pogrđnim imenima, više na učenika, te prijeti učeniku da će mu učiniti nešto ružno*. Skalu indirektnu agresivnosti čine čestice: *govori drugima da se ne druže s učenikom, priča ružne i izmišljene stvari o učeniku i odaje tajne učenika*.

S obzirom da je analizom glavnih komponenti provedenom na rezultatima vršnjačkih procjena agresivnosti izdvojen samo jedan faktor koji objašnjava čak 82% varijance, smatrali smo opravdanim formirati rezultate dobivene tom metodom u skalu ukupne agresivnosti. Korelacija među skalama samoprocjena direktne i indirektnu agresivnosti iznosi $r = .57$ ($p < .01$). Taj podatak je u skladu s očekivanjima; umjerena korelacija između skala direktne i indirektnu agresivnosti je samo potvrda da se radi o dvije različite forme istog općeg ponašanja. Postoji dosta empirijskih podataka koji govore o visokoj povezanosti između različitih vrsta agresivnosti kod pojedinaca (prema Underwood i sur., 2001; korelacije između procjena direktne i indirektnu agresivnosti se kreću od .54 do .76). Ova korelacija opravdava sažimanje rezultata dobivenih samoprocjenama u rezultat ukupne agresivnosti.

Tablica 1. Faktorske strukture skale vršnjačkih procjena (F^*) i skale samoprocjena agresivnosti ($F1$ i $F2$; uz Varimax rotaciju glavnih komponenti) te koeficijenti unutarnje konzistencije utvrđeni na uzorku od 115 učenika

	F^* (UK.AG)	$F1$ (DIR)	$F2$ (IND)
Udara učenika	.927	.872	.169
Gura ili vuče učenika	.940	.871	.190
Uzima ili uništava stvari drugog učenika	.901	.645	.276
Naziva drugog učenika pogrđnim imenima	.934	.815	.171
Viče na učenika	.930	.795	.297
Prijeti učeniku da će mu učiniti nešto ružno	.946	.653	.518
Govori drugima da se ne druže s učenikom	.850	.083	839
Priča ružne i izmišljene stvari o drugom učeniku	.904	.265	791
Odaje tajne drugog učenika	.813	.319	.665
<i>Svojstvena vrijednost</i>	7.388	3.83	2.30
<i>Postotak objašnjene varijance</i>	82	42.6	25.54
<i>Cronbach alpha za subskale</i>		.90	.72
<i>Cronbach alpha za čitavu skalu</i>	.97	.89	

Koeficijent unutarnje konzistencije za skalu vršnjačkih procjena ukupne agresivnosti iznosi .97, za skale samoprocjena agresivnosti dobiveni su sljedeći koeficijenti pouzdanosti, na ukupnom uzorku: za samoprocjene direktne agresivnosti pouzdanost je .90; za samoprocjene indirektno agresivnosti pouzdanost iznosi .72 i na kraju koeficijent pouzdanosti za samoprocjene ukupne agresivnosti iznosi .89.

Vidljivo je da je dobiven najniži koeficijent pouzdanosti za samoprocjene indirektno agresivnosti, no to je i očekivano s obzirom na ovisnost koeficijenta pouzdanosti o broju mjerenja; upravo se u tome ogledava jedna od komparativnih prednosti metode vršnjačkih procjena (prosječni rezultat izveden iz većeg broja mjerenja) u odnosu na samoprocjene (rezultat dobiven na temelju samo jedne procjene); slične podatke su dobili i Österman i sur. (1994) (dobili su da su vršnjačke procjene pouzdanije od samoprocjena za tjelesnu, verbalnu i indirektnu agresivnost). Rezultati na našem uzorku upućuju da su ispitanici pouzdaniji u procjeni svoje direktne agresivnosti nego u procjeni svoje indirektno agresivnosti.

U daljnjim analizama korištene su tri mjere samoprocjena agresivnosti: direktna, indirektna i ukupna agresivnost, te mjera ukupne agresivnosti za vršnjačke procjene. Rezultati su formirani kao prosječne vrijednosti odgovarajućih čestica (6 čestica za direktnu, 3 čestice za indirektnu i 9 čestica za ukupnu agresivnost).

4 REZULTATI

4.1 Distribucije varijabli

Da bismo mogli pristupiti obradi podataka bilo je potrebno provjeriti da li se rezultati dobiveni upitnikom roditeljskog ponašanja, kao i rezultati na skalama agresivnosti (dobiveni vršnjačkim procjenama i samoprocjenama) distribuiraju po načelu normalne raspodjele. U tu svrhu primijenili smo Kolmogorov-Smirnovljev (K-S) test normaliteta distribucije.

Tablica 2. Minimalne i maksimalne vrijednosti, aritmetičke sredine, standardne devijacije i rezultati testa normaliteta distribucija (K-S) za rezultate na dimenzijama roditeljskog ponašanja te skalama agresivnosti (N=115)

<i>Varijabla</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>K-S</i>	<i>p</i>
<i>Prihvaćanje/odbacivanje za majku</i>	1.30	3.00	2.57	0.32	1.681	0.07
<i>Psihološka kontrola za majku</i>	1.00	3.00	1.82	0.37	0.809	0.53
<i>Bihevioralna kontrola za majku</i>	1.00	2.90	2.04	0.34	0.960	0.315
<i>Prihvaćanje/odbacivanje za oca</i>	1.38	2.97	2.44	0.38	1.326	0.059
<i>Psihološka kontrola za oca</i>	1.00	2.66	1.67	0.37	1.065	0.207
<i>Bihevioralna kontrola za oca</i>	1.20	3.00	1.99	0.34	0.831	0.495
<i>Vršnjačka procjena ukupne agresivnosti</i>	0.15	3.04	1.18	0.70	1.543	0.017
<i>Samoprocjena direktne agresivnosti</i>	0.00	4.00	1.15	0.97	1.462	0.028
<i>Samoprocjena indirektne agresivnosti</i>	0.00	4.00	0.68	0.83	2.221	0.001
<i>Samoprocjena ukupne agresivnosti</i>	0.00	3.56	0.90	0.73	1.308	0.065

Iz tablice 2. je vidljivo da nijedna od distribucija varijabli roditeljskog ponašanja ne odstupa statistički značajno od normalne distribucije; blaga tendencija ka negativno asimetričnoj distribuciji prisutna je kod distribucija dječjih procjena ponašanja majke i oca za dimenziju *prihvaćanja/odbacivanja*, no nije dosegla granicu statističke značajnosti. Taj podatak je u skladu s rezultatima prijašnjih istraživanja. Daljnjim pregledom rezultata prikazanih u tablici 2. vidljivo je da distribucije rezultata na skali vršnjačkih procjena ukupne agresivnosti te na skalama samoprocjena direktne i indirektne agresivnosti odstupaju statistički značajno od normalne distribucije. Te distribucije su pozitivno asimetrične što smo također mogli očekivati, budući da su u skladu s drugim empirijskim podacima (McEvoy i

sur.,2003, navode niz istraživanja u kojima su se dobivale pozitivno asimetrične distribucije procjena agresivnosti). Dakle, većina djece jedni druge kao i sami sebe procjenjuju kao rijetko agresivnima.

S obzirom na strogoću ovakvog načina testiranja normaliteta distribucija kao i na podatak koji navodi Petz (1997), u kojem se ukazuje na opravdanost korištenja parametrijske statistike ukoliko su uzorci dovoljno veliki te ukoliko distribucije nisu bimodalne ili U-oblika, u daljnjoj obradi ćemo koristiti parametrijsku statistiku. (grafički prikazi distribucija navedeni su u Prilogu 2.).

4.2 Spolne razlike u dječjim procjenama roditeljskog ponašanja

Da bismo odgovorili na pitanje o postojanju spolnih razlika u dječjoj percepciji roditeljskog ponašanja, kao i o postojanju razlika između percipiranog ponašanja majki i očeva, proveli smo složenu analizu varijance (poluzavisni nacrt), gdje je spol roditelja predstavljao unutar-grupnu varijablu, a spol djeteta međugrupnu varijablu.

Tablica 3. Rezultati analize varijance, za svaku od tri dimenzije roditeljskog ponašanja, u funkciji spola djeteta i spola roditelja

	<i>Izvor varijabiliteta</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Prihvaćanje/odbacivanje	Spol djeteta	2.622	1	.108
	Spol roditelja	15.565	1	.001
	Interakcija	0.075	1	.785
Psihološka kontrola	Spol djeteta	3.865	1	.052
	Spol roditelja	24.889	1	.001
	Interakcija	0.730	1	.395
Bihevioralna kontrola	Spol djeteta	1.452	1	.231
	Spol roditelja	4.791	1	.031
	Interakcija	0.681	1	.411

Tablica 4. Aritmetičke sredine i standardne devijacije procjena roditeljskog ponašanja majki i očeva od strane dječaka (N=61) i djevojčica (N=54), i za čitavi uzorak (N=115)

	Prihvaćanje/odbacivanje				Psihološka kontrola				Bihevioralna kontrola			
	MAJKA		OTAC		MAJKA		OTAC		MAJKA		OTAC	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
DJEČACI	2.52	0.33	2.40	0.34	1.88	0.39	1.72	0.39	2.07	0.36	2.03	0.32
DJEVOJČICE	2.62	0.29	2.49	0.41	1.74	0.33	1.62	0.35	2.02	0.33	1.94	0.37
ZAJEDNO	2.57	0.32	2.44	0.38	1.82	0.37	1.67	0.37	2.04	0.34	1.99	0.34

Iz tablice 3. vidljivo je da se efekt spola roditelja pokazao statistički značajnim za sve tri dimenzije roditeljskog ponašanja, što znači da postoji razlika između percipiranog ponašanja majki i ponašanja očeva. Usporedbom aritmetičkih sredina (tablica 4) možemo zaključiti da je ponašanje majke procijenjeno većim vrijednostima na dimenzijama prihvaćanja, psihološke i bihevioralne kontrole u odnosu na percipirano ponašanje oca.

Efekt spola djeteta nije se pokazao statistički značajnim ni za jednu dimenziju roditeljskog ponašanja (tablica 3); jedino uočavamo da je taj efekt na granici značajnosti za dimenziju psihološke kontrole ($p = .052$). To znači da nema statistički značajne razlike u procjenama roditeljskog ponašanja između dječaka i djevojčica.

Interakcija spola roditelja i spola djeteta nije se pokazala značajnom niti za jednu promatranu dimenziju roditeljstva, a to znači da na našem uzorku nije utvrđena razlika u procjenama ponašanja majke između dječaka i djevojčica, kao ni razlika u procjenama ponašanja oca između dječaka i djevojčica.

4.3 Spolne i dobne razlike u agresivnosti

Kako bismo odgovorili na 2. problem, prije svega smo, zbog dobivanja uzoraka adekvatne veličine, formirali dvije skupine; 5. i 6. razredi (N=50) su činili skupinu mlađe, a 7. i 8. razredi (N=65) skupinu starije djece (to je bilo potrebno za utvrđivanje dobnih razlika).

S obzirom na rezultate provedenih faktorskih analiza, te da smo za rezultate vršnjačkih procjena agresivnosti dobili samo jedan faktor, faktor ukupne agresivnosti, a na rezultatima samoprocjena agresivnosti potvrdili faktore direktne i indirektno agresivnosti, za odgovor na postavljeni problem, proveli smo složene analize varijance 2 (spol) $\times$ 2 (dob, tj. mlađi i stariji) s rezultatima za vršnjačku procjenu agresivnosti i za samoprocjene direktne, indirektno i ukupne agresivnosti kao zavisnim varijablama.

Zbog jednostavnijeg snalaženja, u daljnjim ćemo obradama rezultate dobivene vršnjačkim procjenama označavati kao agresivnost, a rezultate dobivene samoprocjenama kao direktnu, indirektnu i ukupnu agresivnost.

Rezultati provedenih analiza prikazani su u tablicama 5., 7., 9., i 11., a pripadajuće aritmetičke sredine i standardne devijacije u tablicama 6., 8., 10. i 12.

4.3.1 Spolne i dobne razlike u agresivnosti (skala vršnjačkih procjena)

Tablica 5. Rezultati složene analize varijance za AGRESIVNOST (vršnjačke procjene), s obzirom na dob i spol, N=115

<i>Izvor varijabiliteta</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
SPOL	34.389	1	.001
DOB	2.562	1	.112
SPOL×DOB	1.308	1	.255

Tablica 6. Aritmetičke sredine i standardne devijacije za skupine unutar varijabli spol i dob, za varijablu vršnjačke procjene agresivnosti

<i>Skupina</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>
DJEČACI	1.48	0.717	61
DJEVOJČICE	0.84	0.497	54
5. I 6. RAZREDI	1.23	0.680	50
7. I 8. RAZREDI	1.14	0.718	65

Iz dobivenih F-omjera (tablica 5) vidljivo je da se samo efekt spola pokazao statistički značajnim, dok efekt dobi kao i interakcija spola i dobi nisu statistički značajni.

Možemo zaključiti da postoje spolne razlike u percipiranoj agresivnosti; iz dobivenih aritmetičkih sredina, navedenih u tablici 6., vidljivo je da su dječaci od strane svojih vršnjaka procijenjeni kao agresivniji u odnosu na djevojčice (M dječaka =1.48, sd =0.717; M djevojčica =0.84, sd =0.497).

Kao što je već rečeno, nismo utvrdili postojanje razlike u procijenjenoj agresivnosti od strane vršnjaka između različitih dobnih skupina, tj. nema razlike u agresivnosti između skupine učenika 5. i 6. razreda i skupine učenika 7. i 8. razreda.

4.3.2 Spolne i dobne razlike u direktnoj agresivnosti

Tablica 7. Rezultati složene analize varijance za samoprocjene DIREKTNE agresivnosti s obzirom na spol i dob, N=115

<i>Izvor varijabiliteta</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
SPOL	19.395	1	.001
DOB	0.043	1	.837
SPOL×DOB	0.503	1	0.480

Tablica 8. Aritmetičke sredine i standardne devijacije za skupine unutar varijabli spol i dob, za DIREKTNU agresivnost

<i>Skupina</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>
DJEČACI	1.50	1.058	61
DJEVOJČICE	0.76	0.681	54
5. I 6. RAZRED	1.10	0.991	50
7. I 8. RAZRED	1.18	0.961	65

Iz F-omjera navedenih u tablici 7. vidljivo je da se samo efekt spola pokazao značajnim, uz razinu rizika od 1%; odnosno postoji statistički značajna razlika u stupnju izraženosti direktne agresivnosti između dječaka i djevojčica. Iz aritmetičkih sredina (tablica 8) vidljivo je da su dječaci sebe procijenili direktno agresivnijima u odnosu na samoprocjene djevojčica za ovu vrstu agresivnosti (M dječaka = 1.50, sd = 1.058; M djevojčica = 0.76, sd = 0.681).

Efekt dobi kao i interakcija spola i dobi nisu se pokazali značajnim.

4.3.3 Spolne i dobne razlike u indirektnoj agresivnosti

Tablica 9. Rezultati složene analize varijance za samoprocjene INDIREKTNE agresivnosti s obzirom na spol i dob, N=115

<i>Izvor varijabiliteta</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
SPOL	3.355	1	.07
DOB	1.448	1	.231
SPOL×DOB	0.041	1	.839

Tablica 10. Aritmetičke sredine i standardne devijacije za skupine unutar varijabli spol i dob, za INDIREKTNU agresivnost

<i>Skupine</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>
DJEČACI	0.80	0.913	61
DJEVOJČICE	0.54	0.710	54
5. I 6. RAZRED	0.76	0.891	50
7. I 8. RAZRED	0.61	0.782	65

Vidljivo je iz rezultata prikazanih u tablici 9. da nijedan efekt nije statistički značajan, odnosno nismo utvrdili na temelju postojećih rezultata postojanje značajnih spolnih i dobnih razlika u stupnju izraženosti indirektno agresivnosti. Interakcija navedenih varijabli također nije značajna.

4.3.4 Spolne i dobne razlike u ukupnoj agresivnosti

Tablica 11. Rezultati složene analize varijance za samoprocjene UKUPNE agresivnosti s obzirom na spol i dob, N=115

<i>Izvor varijabiliteta</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
SPOL	15.711	1	.001
DOB	0.575	1	.450
SPOL×DOB	0.503	1	.480

Tablica 12. Aritmetičke sredine i standardne devijacije za skupine unutar varijabli spol i dob, za samoprocjenu ukupne agresivnosti

<i>Skupine</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>
DJEČACI	1.13	0.784	61
DJEVOJČICE	0.64	0.554	54
5. I 6. RAZRED	0.91	0.760	50
7. I 8. RAZRED	0.89	0.703	65

Iz tablice 11. vidi se da je efekt spola značajan uz razinu rizika od 1% tj. postoje statistički značajne spolne razlike u stupnju izraženosti ukupne agresivnosti. Iz tablice 12. možemo zaključiti da su dječaci sebe procijenili kao ukupno agresivnijima od djevojčica (M dječaka = 1.13, sd = 0.78; M djevojčica = 0.64, sd = 0.55).

Dobne razlike, kao i interakcija spola i dobi nisu se pokazali statistički značajnima.

4.4 Doprinos percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju dječje agresivnosti (direktne i indirektne)

Da bismo odgovorili na pitanje o prediktivnosti percipiranog roditeljskog ponašanja za dječju agresivnost, prije svega smo trebali utvrditi postoji li povezanost dimenzija percipiranog roditeljskog ponašanja i različitih vrsta dječje agresivnosti, pa smo u tu svrhu izračunali korelacije među navedenim varijablama (uključujući varijable dobi i spola djeteta, koje će se koristiti kao prediktori u daljnjim analizama).

Tablica 13. Koeficijenti korelacija između svih varijabli na čitavom uzorku, N=115

	Spol	Dob	POM	PKM	BKM	POO	PKO	BKO	Vrš.ag	Dir.agr	Ind.ag	Uk.agr
Spol		.18*	.16*	-.20*	-.07	.11	-.13	-.14	-.46**	-.38**	-.15	-.34**
Dob			-.13	.20*	-.03	-.16*	.09	.09	-.15	-.05	-.13	-.10
POM				-.34**	-.44**	.55**	-.27**	-.34**	-.21*	-.38**	-.33**	-.39**
PKM					.31**	-.28**	.66**	.19*	.21*	.21*	.21*	.21*
BKM						-.20*	.18*	.63**	.08	.25**	.07	.22**
POO							-.27**	-.46**	-.10	-.23**	-.37**	-.30**
PKO								.29**	.13	.09	.17*	.10
BKO									.00	.07	.09	.08
Vrš.ag										.61**	.44**	.62**
Dir.agr											.57**	.95**
Ind.ag												.77**
Uk.ag												

* značajno uz razinu rizika od 5%

** značajno uz razinu rizika od 1%

Legenda:

POM - rezultat na dimenziji majčinog prihvatanja

PKM - rezultat na dimenziji majčine psihološke kontrole

BKM - rezultat na dimenziji majčine bihevioralne kontrole

POO - rezultat na dimenziji očevog prihvatanja

PKO - rezultat na dimenziji očeve psihološke kontrole

BKO - rezultat na dimenziji očeve bihevioralne kontrole

Vrš.ag – rezultat na skali vršnjačkih procjena agresivnosti

Dir.agr – rezultat na skali samoprocjena direktne agresivnosti

Ind.ag – rezultat na skali samoprocjena indirektna agresivnosti

Uk.ag – sumativni rezultat na skali samoprocjena ukupne agresivnosti

Iz tablice 13. vidljiva je značajna povezanost većine dimenzija roditeljskog ponašanja s različitim vrstama dječje agresivnosti. Rezultat na dimenziji majčinog prihvatanja je u značajnoj negativnoj korelaciji sa svim mjerama dječje agresivnosti, s mjerom vršnjačke procjene agresivnosti ($r = -.21, p < .05$), te sa mjerama samoprocjena direktne agresivnosti ($r = -.38, p < .01$), indirektna agresivnosti ($r = -.33, p < .01$) i ukupne agresivnosti ($r = -.39, p < .01$). Rezultat na dimenziji očevog prihvatanja nije značajno povezan s rezultatom na skali vršnjačkih procjena agresivnosti, a negativno korelira s direktnom ($r = -.23, p < .01$), s indirektnom ($r = -.37, p < .01$) te ukupnom agresivnosti ($r = -.30, p < .01$).

To znači da, što je veće percipirano majčino i očevo prihvaćanje to djeca u manjoj mjeri sebe procjenjuju kao direktno, indirektno i ukupno agresivnima; zatim što je veće percipirano majčino prihvaćanje to su djeca i od strane svojih vršnjaka procijenjena kao manje agresivna, što nije potvrđeno za očevo prihvaćanje.

Dimenzija majčine psihološke kontrole podjednako pozitivno korelira sa svim mjerama agresivnosti ($r = .21$, $p < .05$), dok očeva psihološka kontrola ima značajnu pozitivnu povezanost samo s indirektnom agresivnosti ($r = .17$, $p < .05$). Taj rezultat upućuje na zaključak da što je veća percipirana majčina psihološka kontrola to su djeca od strane vršnjaka procijenjena agresivnijima; isti efekt potvrđen je za samoprocjene direktne, indirektno i ukupne agresivnosti; nadalje, što djeca percipiraju ponašanje oca kao više psihološki kontrolirajuće to sebe procjenjuju više indirektno agresivnima.

Dimenzija majčine bihevioralne kontrole značajno korelira s direktnom agresivnosti ($r = .25$, $p < .01$), te s ukupnom agresivnosti ($r = .22$, $p < .01$), dok za istu mjeru očevog ponašanja nisu utvrđene značajne povezanosti s dječjom agresivnosti. Dakle što je percipirano ponašanje majke više bihevioralno kontrolirajuće, to su djeca, prema samoprocjenama, direktno i ukupno agresivnija.

Iz rezultata prikazanih u tablici 13. vidljivo je također da postoje značajne interkorelacije među dimenzijama roditeljskog ponašanja; u skladu s očekivanjima najviše su povezane rezultati na istim dimenzijama za majku i oca, (za prihvaćanje $r = .55$, $p < .01$; za psihološku kontrolu $r = .66$, $p < .01$ i za bihevioralnu kontrolu $r = .63$, $p < .01$). Značajne su i korelacije među različitim dimenzijama za majku odnosno oca; za percipirano majčino ponašanje negativno su povezani rezultati na dimenziji prihvaćanja s rezultatima na dimenzijama psihološke kontrole ($r = -.34$, $p < .01$) i bihevioralne kontrole ($r = -.44$, $p < .01$), a pozitivno su povezani rezultati na dimenzijama psihološke i bihevioralne kontrole ($r = .31$, $p < .01$). I za percipirano očevo ponašanje dobivene su slične povezanosti; što je ponašanje oca percipirano više prihvaćajuće to su niže procjene očevog ponašanja na dimenzijama psihološke kontrole ($r = -.27$, $p < .01$) i bihevioralne kontrole ($r = -.46$, $p < .01$).

I za oca je dobivena pozitivna povezanost psihološke i bihevioralne kontrole ($r = .29$, $p < .01$).

Možemo uočiti da postoje značajne povezanosti i između različitih dimenzija majčinog i očevog ponašanja, pa je tako rezultat na dimenziji majčinog prihvaćanja u negativnoj korelaciji s rezultatima na dimenzijama očeve psihološke ($r = -.27$, $p < .01$) i bihevioralne kontrole ($r = -.34$, $p < .01$); isto tako je rezultat na dimenziji očevog prihvaćanja negativno povezan s rezultatima na dimenzijama majčine psihološke ($r = -.28$, $p < .01$) i bihevioralne

kontrole ($r = -.20$, $p < .05$); rezultat na dimenziji majčine bihevioralne kontrole pozitivno korelira s rezultatom na dimenziji očeve psihološke kontrole ($r = .18$, $p < .05$), i konačno pozitivna povezanost je utvrđena i između dimenzija očeve bihevioralne kontrole i majčine psihološke kontrole ($r = .19$, $p < .05$).

Utvrđena je pozitivna povezanost između dobi djeteta i majčine psihološke kontrole ($r = .20$, $p < .05$) te negativna povezanost između dobi i očevog prihvaćanja ($r = -.16$, $p < .05$). Na temelju tih rezultata možemo zaključiti da što su djeca starija to su procjenjivala ponašanje majke više ometajućim za razvoj njihove psihološke samostalnosti, a očevu ponašanje manje prihvaćajućim.

Dimenzija majčinog prihvaćanja pozitivno je povezana s varijablom spola djeteta ($r = .16$, $p < .05$), a dimenzija majčine psihološke kontrole negativno korelira s tom varijablom ($r = -.20$, $p < .05$), što znači da su djevojčice procijenile ponašanje majke više prihvaćajućim, a da su dječaci u odnosu na djevojčice procijenili ponašanje majke više psihološki kontrolirajućim.

Daljnijim pregledom rezultata u tablici 13. vidljive su visoke korelacije između različitih vrsta agresivnosti; zanimljivo je uočiti visoku korelaciju između vršnjačkih procjena i samoprocjena ukupne agresivnosti ($r = .62$, $p < .01$) što ide u prilog konvergentnoj valjanosti mjere ukupne agresivnosti.

Sljedeći korak u obradi rezultata, a ujedno i odgovor na 3. problem bio je utvrditi doprinos varijabli roditeljskog ponašanja objašnjenju varijance dječje agresivnosti. U tu svrhu proveli smo četiri hijerarhijske regresijske analize, s vršnjačkom procjenom agresivnosti te samoprocjenama direktne, indirektna i ukupne agresivnosti kao kriterijskim varijablama.

Prvi blok varijabli, čiji smo utjecaj željeli kontrolirati u daljnjoj analizi činile su varijable dobi i spola djeteta; kao drugi blok prediktorskih varijabli uveli smo varijable roditeljskog ponašanja. Takav slijed varijabli omogućuje nam da odredimo doprinos percipiranog roditeljskog ponašanja nakon što smo kontrolirali utjecaj dobi i spola djeteta.

Regresijske analize su provedene na ukupnom uzorku; s obzirom da se radi o relativno malim uzorcima dječaka i djevojčica, nisu provedene zasebne analize.

Rezultati provedenih regresijskih analiza prikazani su u tablicama 14., 15., 16. i 17.

4.4.1 Doprimos percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju dječje agresivnosti (skala vršnjačkih procjena)

Tablica 14. Rezultati hijerarhijske regresijske analize provedene s dimenzijama roditeljskog ponašanja, dobi i spolom djeteta kao prediktorima i mjerom vršnjačke procjene agresivnosti kao kriterijem, N= 115

Model	R	R ²	R ² kor	R ² pr.	F	p	βSPOL	βDOB	βPOM	βPKM	βBKM	βPOO	βPKO	βBKO
1	.52	.27	.257	.27	20.69	.001	-.24**	-.50**						
2	.57	.32	.272	.054	1.40	.22	-.27**	-.47**	-.151	.137	.006	-.027	-.004	-.131

** značajno uz razinu rizika od 1%

Legenda:

Model 1 – prvi dio regresijske analize, u kojem su prediktori varijable spol i dob djeteta

Model 2 – drugi dio regresijske analize, u kojem se uvode varijable roditeljskog ponašanja kao prediktori, a kontrolira utjecaj dobi i spola djeteta

POM – dimenzija prihvaćanja/odbacivanja za majku

PKM – dimenzija psihološke kontrole za majku

BKM – dimenzija bihevioralne kontrole za majku

POO – dimenzija prihvaćanja/odbacivanja za oca

PKO – dimenzija psihološke kontrole za oca

BKO – dimenzija bihevioralne kontrole za oca

R²pr. – promjena koeficijenta multiple determinacije

β- regresijski koeficijenti učešća pojedinih prediktora

Iz tablice 14. vidljivo je da su spol i dob djeteta značajni prediktori dječje agresivnosti ($R = .52$, $F_{(2,112)} = 20.69$, $p < .01$) te objašnjavaju 27% varijance dječjeg agresivnog ponašanja, mjenog metodom vršnjačkih procjena ($R^2 = .27$, $R^2_{kor} = .257$); odnosno kako smo već dokazali u prethodnom dijelu obrade (odjeljak 4.3.1) dječaci su značajno agresivniji od djevojčica ($\beta = -.24$, $p < .01$); vidljivo je da je i dob djeteta značajan prediktor dječje agresivnosti ($\beta = -.50$, $p < .01$), tj. s većom dobi djeteta manja je njegova agresivnost, procijenjena od strane vršnjaka. Efekt dobnih razlika nismo potvrdili u prethodnom odjeljku obrade (odjeljak 4.3.1), no za potrebe analize varijance provedene u tom dijelu obrade, varijablu dobi djeteta koncipirali smo kao kategorijalnu varijablu (jednu kategoriju su činila mlađa djeca, odnosno 5. i 6. razred, a drugu kategoriju starija djeca, tj. 7. i 8. razredi), a u regresijsku analizu dob je uvrštena kao kontinuirana varijabla.

Nadalje iz tablice 14. vidimo da uvođenjem varijabli roditeljskog ponašanja u regresijsku jednadžbu nije došlo do očekivanog povećanja proporcije objašnjene varijance agresivnog ponašanja, odnosno varijable roditeljskog ponašanja objašnjavaju tek dodatnih 5% varijance dječje agresivnosti ($R^2_{pr.} = .054$) i nijedna od varijabli roditeljskog ponašanja nije se pokazala kao značajan prediktor agresivnog ponašanja, nakon što smo kontrolirali utjecaj dobi i spola djeteta ($R = .57$, $F_{(6,106)} = 101.40$, $p > .05$).

4.4.2 Doprimos percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju dječje direktne agresivnosti (skala samoprocjena)

Tablica 15. Rezultati hijerarhijske regresijske analize provedene s dimenzijama roditeljskog ponašanja, dobi i spolom djeteta kao prediktorima i samoprocjenom direktne agresivnosti kao kriterijem, N = 115

Model	R	R ²	R ² kor	R ² pr.	F	p	βSPOL	βDOB	βPOM	βPKM	βBKM	βPOO	βPKO	βBKO
1	.40	.16	.146	.16	10.78	.001	-.40**	-.125						
2	.57	.32	.269	.158	4.17	.001	-.37**	-.15	-.22*	.05	.25	-.16	-.05	-.26*

* značajno uz razinu rizika od 5%

** značajno uz razinu rizika od 1%

Legenda:

Model 1 – prvi dio regresijske analize, u kojem su prediktori varijable spol i dob djeteta

Model 2 – drugi dio regresijske analize, u kojem se uvode varijable roditeljskog ponašanja kao prediktori, a kontrolira utjecaj dobi i spola djeteta

POM – dimenzija prihvaćanja/odbacivanja za majku

PKM – dimenzija psihološke kontrole za majku

BKM – dimenzija bihevioralne kontrole za majku

POO – dimenzija prihvaćanja/odbacivanja za oca

PKO – dimenzija psihološke kontrole za oca

BKO – dimenzija bihevioralne kontrole za oca

R²pr.- promjena koeficijenta multiple determinacije

β- regresijski koeficijenti učešća pojedinih prediktora

Na temelju rezultata prikazanih u tablici 15. možemo zaključiti da se, uvođenjem varijabli dobi i spola djeteta kao prediktorskih varijabli u regresijsku jednadžbu objašnjava značajan dio varijance direktne agresivnosti ($R = .40$, $F_{(2,112)} = 10.78$, $p < .01$); korigirani koeficijent multiple determinacije iznosi $R^2_{kor} = .146$ što znači da varijable spola i dobi djeteta objašnjavaju oko 15% varijance rezultata na skali samoprocjena direktne agresivnosti. No, gledajući pojedinačne koeficijente učešća i njihovu značajnost, uviđamo da je spol, ali ne i dob značajan prediktor direktne agresivnosti ($\beta = -.40$, $p < .01$), odnosno potvrđujemo zaključak iz prethodne obrade (odjeljak 4.3.2.) a koji glasi da su dječaci sebe procijenili direktno agresivnijima od djevojčica.

Uvođenjem varijabli roditeljskog ponašanja objašnjava se dodatnih 16% varijance direktne agresivnosti ($R^2_{pr.} = .158$; $R = .57$, $F_{(6,106)} = 4.17$, $p < .01$) te zajedno s varijablama dobi i spola objašnjavaju 32% varijance dječje direktne agresivnosti ($R^2 = .32$, $R^2_{kor} = .27$).

Kao značajni samostalni prediktori pokazale su se varijable majčinog prihvaćanja ($\beta = -.22$, $p < .05$) i očeve bihevioralne kontrole ($\beta = -.26$, $p < .05$); dakle što je veće percipirano majčino prihvaćanje i očeva bihevioralna kontrola to djeca sebe procjenjuju manje direktno agresivnima. Suprotan trend može se uočiti za varijablu majčine bihevioralne kontrole koja je na granici značajnosti kao samostalan prediktor dječje direktne agresivnosti

($\beta = .25$, $p = .052$). Varijabla spola djeteta ima značajan koeficijent učešća i u drugom dijelu analize ($\beta = -.37$, $p < .01$).

4.4.3 Doprinos percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju dječje indirektno agresivnosti (skala samoprocjena)

Tablica 16. Rezultati hijerarhijske regresijske analize provedene s dimenzijama roditeljskog ponašanja, dobi i spolom djeteta kao prediktorima i samoprocjenom indirektno agresivnosti kao kriterijem, $N = 115$

Model	R	R ²	R ² kor	R ² pr.	F	p	β SPOL	β DOB	β POM	β PKM	β BKM	β POO	β PKO	β BKO
1	.22	.05	.032	.05	2.87	.061	-.18	-.16						
2	.49	.24	.185	.194	4.52	.001	-.13	-.24**	-.18	.11	-.06	-.33**	.012	-.10

** značajno uz razinu rizika od 1%

Legenda:

Model 1 – prvi dio regresijske analize, u kojem su prediktori varijable spol i dob djeteta

Model 2 – drugi dio regresijske analize, u kojem se uvode varijable roditeljskog ponašanja kao prediktori, a kontrolira utjecaj dobi i spola djeteta

POM – dimenzija prihvaćanja/odbacivanja za majku

PKM – dimenzija psihološke kontrole za majku

BKM – dimenzija bihevioralne kontrole za majku

POO – dimenzija prihvaćanja/odbacivanja za oca

PKO – dimenzija psihološke kontrole za oca

BKO – dimenzija bihevioralne kontrole za oca

R²pr. – promjena koeficijenta multiple determinacije

β - regresijski koeficijenti učešća pojedinih prediktora

Na temelju rezultata prikazanih u tablici 16. možemo zaključiti da varijable dobi i spola djeteta ne objašnjavaju značajan dio varijance indirektno agresivnosti ($R = .22$, $F_{(2,112)} = 2.87$, $p > .05$), a da se uvođenjem varijabli roditeljskog ponašanja značajno povećava proporcija objašnjene varijance indirektno agresivnosti ($R = .49$, $F_{(6,106)} = 4.52$, $p < .01$). S uvođenjem varijabli roditeljskog ponašanja u regresijsku jednadžbu dolazi do značajne promjene koeficijenta multiple determinacije ($R^2_{pr.} = .194$). Varijable roditeljskog ponašanja objašnjavaju oko 18.5% varijance, a zajedno s varijablama dobi i spola djeteta oko 24%, odnosno prema korigiranom koeficijentu determinacije 18.5% varijance indirektno agresivnosti ($R^2 = .24$, $R^2_{kor} = .185$).

Od varijabli roditeljskog ponašanja kao značajan samostalan prediktor indirektno agresivnosti izdvojila se samo dimenzija očevog prihvaćanja/odbacivanja ($\beta = -.33$, $p < .01$); to je samo potvrda rezultata prikazanog u tablici 13. (što je veće percipirano očevo prihvaćanje, to djeca sebe procjenjuju manje indirektno agresivnima; $r = -.37$, $p < .01$).

S uvođenjem varijabli roditeljskog ponašanja u jednadžbu, regresijski koeficijent učešća za varijablu dobi postao je također značajan ($\beta = -.24$, $p < .01$) što upućuje na postojanje supresor efekta. Naime, varijabla dobi nije povezana s kriterijem, ali zato korelira s drugim prediktorima, odnosno varijablama roditeljskog ponašanja. Supresijom nevaljane varijance tih prediktora (to je onaj dio varijance prediktora koji nije povezan s kriterijem) varijabla dobi povećava koeficijent multiple korelacije.

Dimenzija majčinog prihvaćanja nije se pokazala kao značajan samostalan prediktor indirektno agresivnosti i pored njihove prethodno utvrđene povezanosti (tablica 13; $r = -.33$, $p < .01$). Takav rezultat je vjerojatno posljedica značajne interkorelacije između dimenzija majčinog i očevog prihvaćanja ($r = .55$, $p < .01$).

4.4.4 Doprinis percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju dječje ukupne agresivnosti (skala samoprocjena)

Tablica 17. Rezultati hijerarhijske regresijske analize provedene s dimenzijama roditeljskog ponašanja, dobi i spolom djeteta kao prediktorima i samoprocjenom ukupne agresivnosti kao kriterijem, $N = 115$

Model	R	R ²	R ² kor	R ² pr.	F	p	β SPOL	β DOB	β POM	β PKM	β BKM	β POO	β PKO	β BKO
1	.38	.14	.13	.14	9.23	.001	-.37**	-.16						
2	.57	.32	.27	.18	4.69	.001	-.33**	-.21*	-.23*	.07	.18	-.24*	-.06	-.24

* značajno uz razinu rizika od 5%

** značajno uz razinu rizika od 1%

Legenda:

Model 1 – prvi dio regresijske analize, u kojem su prediktori varijable spol i dob djeteta

Model 2 – drugi dio regresijske analize, u kojem se uvode varijable roditeljskog ponašanja kao prediktori, a kontrolira utjecaj dobi i spola djeteta

POM – dimenzija prihvaćanja/odbacivanja za majku

PKM – dimenzija psihološke kontrole za majku

BKM – dimenzija bihevioralne kontrole za majku

POO – dimenzija prihvaćanja/odbacivanja za oca

PKO – dimenzija psihološke kontrole za oca

BKO – dimenzija bihevioralne kontrole za oca

R²pr. – promjena koeficijenta multiple determinacije

β - regresijski koeficijenti učešća pojedinih prediktora

Možemo zaključiti da varijable spola i dobi djeteta objašnjavaju 14% varijance ukupne agresivnosti ($R = .38$, $R^2 = .14$, $F_{(2,112)} = 9.23$, $p < .01$), no u prvom dijelu analize jedino je spol značajan prediktor ukupne agresivnosti ($\beta = -.37$, $p < .01$). Varijable roditeljskog ponašanja objašnjavaju dodatnih 18% varijance ukupne agresivnosti ($R^2_{pr} = .18$; $R = .57$, $R^2 = .32$, $F_{(6,106)} = 4.69$, $p < .01$). Sve prediktorske varijable zajedno objašnjavaju 32% varijance ukupne

agresivnosti (prema korigiranoj vrijednosti multiple determinacije objašnjavaju 27% varijance).

Značajni pojedinačni prediktori su varijable majčinog ($\beta = -.23$, $p < .05$) i očevo prihvaćanja ($\beta = -.24$, $p < .05$), a na granici značajnosti je varijabla očeve bihevioralne kontrole ($\beta = -.24$, $p = .06$); dakle što je veće percipirano majčino i očevo prihvaćanje, a i očeva bihevioralna kontrola to djeca sebe procjenjuju manje agresivnima.

S uvođenjem varijabli roditeljskog ponašanja i varijabla dobi djeteta postaje značajan prediktor ukupne agresivnosti, na temelju čega možemo zaključiti da varijabla dobi predstavlja supresor varijablu u regresijskoj jednadžbi.

5 RASPRAVA

U ovom radu zanimali su nas sljedeći fenomeni: dječja percepcija roditeljskog ponašanja te sve prisutniji koncept direktne i indirektne agresivnosti.

Pažnju smo najprije usmjerili na ispitivanje razlika u dječjim procjenama roditeljskog ponašanja, s obzirom na spol djeteta i spol roditelja. Vezano za koncept direktne i indirektne agresivnosti, željeli smo provjeriti postojeće empirijske podatke o izraženim spolnim i dobnim razlikama u različitim aspektima agresivnog ponašanja.

I na kraju, željeli smo odgovoriti na pitanje o prediktivnosti percipiranog roditeljskog ponašanja za različite aspekte dječje agresivnosti.

5.1 Spolne razlike u percipiranom roditeljskom ponašanju

Da bismo odgovorili na ovo pitanje proveli smo složenu analizu varijance, u kojoj je spol djeteta predstavljao međugrupnu varijablu, a spol roditelja unutar-grupnu, odnosno zavisnu varijablu. U tablici 3. prikazani su rezultati iz kojih je vidljivo da se efekt spola roditelja pokazao značajnim za sve tri dimenzije roditeljskog ponašanja, a na temelju aritmetičkih sredina navedenih u tablici 4. zaključili smo da su djeca procijenila ponašanje majke većim vrijednostima na dimenzijama prihvaćanja/odbacivanja, psihološke i biheviornalne kontrole u odnosu na dobivene procjene na tim dimenzijama za oca.

Efekt spola djeteta nije bio značajan niti za jednu dimenziju roditeljstva, ali je bio na granici značajnosti od 5% za dimenziju psihološke kontrole.

Zanimljivo je primijetiti da je u kasnijim analizama (odjeljak 4.4, tablica 13.) utvrđeno da majke iskazuju više prihvaćanja prema djevojčicama, a više psihološke kontrole prema dječacima.

Dobiveni rezultati donekle su u skladu s našim očekivanjima tj. postavljenim hipotezama, kao i postojećim empirijskim podacima. Keresteš je (2002) utvrdila da su majke više prihvaćajuće i psihološki kontrolirajuće od očeva. Šavor je (2001) također utvrdila da su majke više prihvaćajuće i sklonije psihološkom i biheviornalnom kontroliranju od očeva. U prvom istraživanju korištena je kompozitna mjera roditeljskog ponašanja, dok je u drugom korištena mjera samoprocjena roditeljskog ponašanja. Burger i sur. (1975) navode veće prihvaćanje majki u odnosu na očeve kod djece iz drugog razreda, te veću psihološku kontrolu majki u odnosu na očeve kod djece od prvog do četvrtog razreda osnovne škole; Collins i Russell (1991) smatraju da je interakcija između majke i djeteta obilježena s više pažnje i emocija nego što je interakcija oca i djeteta (sve prema Keresteš, 2002).

S obzirom da se rezultati ovog istraživanja temelje na dječjoj percepciji roditeljskog ponašanja, možemo zaključiti da su dobiveni rezultati u skladu s nalazima koji potvrđuju da je spol roditelja bitna determinanta roditeljskog ponašanja. Mogući razlog za dobivanje ovakvih rezultata krije se u činjenici da su majke i u suvremeno doba, kada tradicionalne podjele uloga u društvu i obitelji polako iščezavaju i dalje više angažirane u odgoju djece od očeva. S druge strane sve prisutniji trend ubrzanog načina življenja dovodi do podređenog položaja privatnog u odnosu na poslovni dio života, pa se time još više smanjuje čestina svakodnevnih interakcija s djetetom. Majke možda dijelom iz tog razloga izraženije kontroliraju ponašanje svoje djece, psihološki i bihevioralno.

No treba napomenuti da su za dimenziju bihevioralne kontrole dobiveni najniži koeficijenti pouzdanosti (koeficijenti unutarnje konzistencije iznose .65 za percipirano očevo ponašanje i .68, za percipirano majčino ponašanje) što upućuje na veći utjecaj nekontroliranog variranja i na manji stupanj povjerenja u to da razlika između dva konkretno dobivena rezultata odražava stvarnu razliku u percipiranoj izraženosti tog ponašanja; zatim, između dimenzija bihevioralne i psihološke kontrole postoji značajna pozitivna povezanost (tablica 13., odjeljak 4.4), pa je posljedica svega navedenog to da su majke procijenjene više psihološki kontrolirajuće, kako smo i očekivali, ali i bihevioralno kontrolirajuće, što nije u skladu s našim početnim pretpostavkama.

Rezultati o povezanosti varijabli spola djeteta i roditeljskog ponašanja nisu jednoznačni. Za dimenziju prihvaćanja Russell i Russell (1987) su dobili tek granično značajni rezultat o većem majčinom prihvaćanju ženske djece, a u nekim istraživanjima uopće nije potvrđena povezanost spola djeteta s tom dimenzijom (prema Keresteš, 2002). Za dimenzije psihološke i bihevioralne kontrole rezultati su još manje dosljedni. Keresteš je (2002) utvrdila veću psihološku kontrolu oba roditelja nad dječacima te veću bihevioralnu kontrolu očeva nad dječacima. Šavor (2001) je dobila da varijabla spola djeteta nije povezana sa samoprocjenama roditeljskog ponašanja.

Naši rezultati se jednim dijelom uklapaju u navedene empirijske podatke, s obzirom da je u analizi varijance potvrđen granično značajan trend veće psihološke kontrole oba roditelja nad dječacima, što je u kasnijim analizama jednim dijelom potvrđeno kao statistički značajan rezultat (izraženija majčina psihološka kontrola dječaka u odnosu na djevojčice; u tablici 13. vidimo da postoji značajna negativna korelacija između varijabli spola i majčine psihološke kontrole, $r = -.20$, $p < .05$). Isto tako se u provedenoj analizi varijance ukazala tek tendencija ka većem percipiranom majčinom prihvaćanju djevojčica, a u kasnije provedenim analizama

se potvrdila kao statistički značajan podatak (iz tablice 13. vidljiva je značajna pozitivna korelacija majčinog prihvaćanja i spola djeteta, $r = .16$, $p < .05$).

Očekivali smo razlike u percipiranom ponašanju oba roditelja prema djeci različitog spola s obzirom da bi se različite društvene norme i očekivanja u pogledu ženske i muške spolne uloge trebale odraziti i u različitim odgojnim postupcima roditelja prema dječacima, odnosno djevojčicama. No, prema Bronfenbrennerovom ekološkom modelu razvoja, na dijete osim obitelji koja pripada u tzv. mikrosustav, utječe i makrosustav koji obuhvaća kulturu i subkulturu u kojoj dijete živi (prema Vasta i sur., 1998), pa prema tome promjene u društvenim shvaćanjima spolnih uloga dovode do promjena u odnosima i načinima socijalizacije. U kontekstu sve prisutnijeg smanjivanja razlika između muške i ženske spolne uloge, možda i ne bismo trebali očekivati značajne razlike u ponašanju roditelja prema djeci različitog spola.

No, da bismo mogli govoriti o jednoznačnoj povezanosti varijabli spola roditelja i spola djeteta s varijablama roditeljskog ponašanja potrebno je provesti dodatna istraživanja u kojima bi se koristile mjere roditeljskog ponašanja dobivene iz svih relevantnih izvora (dječje procjene i procjene samih roditelja); u kojima bi se poboljšale metrijske karakteristike upitnika za procjenu roditeljskog ponašanja, odnosno skale bihevioralne kontrole, te konačno u kojima bi bilo zanimljivo provjeriti kakav utjecaj imaju roditeljski stavovi o spolnim ulogama na njihovo ponašanje.

5.2 Spolne i dobne razlike u dječjoj agresivnosti

U ovom dijelu rada pažnju smo usmjerili na ispitivanje spolnih i dobni razlika u direktnoj i indirektnoj agresivnosti. Najprije ćemo se osvrnuti na rezultate faktorske analize provedene na rezultatima vršnjačkih procjena (Tablica 1.). Analizom glavnih komponenti izdvojio se samo jedan značajan faktor koji objašnjava 82% varijance dobivenih procjena agresivnosti, odnosno nije se potvrdilo postojanje zasebnih faktora direktne i indirektno agresivnosti. Postoji više mogućih razloga za dobivanje takvog rezultata. Jedan od razloga je relativna veličina uzorka na kojem je provedena faktorska analiza; s većim uzorkom svi statistički pokazatelji, pa tako i podaci o faktorskoj strukturi rezultata postaju točniji i reprezentativniji za ciljnu populaciju.

Drugi mogući razlog za dobivanje jednofaktorske strukture rezultata vršnjačkih procjena agresivnosti je da su na procjene učenika utjecali i neki drugi relevantni faktori osim percipiranog stupnja agresivnog ponašanja, kao što su motivacija učenika za ispunjavanje upitnika, pristranosti pri procjenjivanju utemeljene na reputaciji učenika i spolnim

stereotipima; zatim intelektualne sposobnosti učenika, a posebno socijalna inteligencija (u nekim istraživanjima potvrđena je pozitivna povezanost socijalne inteligencije i percipiranog korištenja indirektnih strategija agresivnosti; prema Björqvist, 1994). Zatim, moguće je da u skalu za procjenu indirektno agresivnosti nisu uključene čestice koje najbolje reprezentiraju manipulativna ponašanja; prema rezultatima kvalitativne analize koju su proveli Owens i sur., (2000) djevojčice navode da su najčešća manipulativna ponašanja: ogovaranje, isključivanje iz grupe te neverbalni znaci agresivnosti (prijeteće geste, pogledi).

Za razliku od vršnjačkih procjena, za rezultate samoprocjena agresivnosti potvrdili smo postojanje faktora direktne i indirektno agresivnosti. Autori originalne skale (DIAS) za procjenu agresivnosti smatraju da samoprocjene nisu prikladne za ispitivanje agresivnosti, a posebno ne za ispitivanje indirektno agresivnosti, s obzirom na socijalnu nepoželjnost takvih ponašanja (Björqvist i sur., 1992a; 1992b). No, isto tako može se pretpostaviti da su vršnjaci samo opažači ponašanja, te stoga mogu pouzdano procijeniti direktna ali ne i manipulativna ponašanja, s obzirom da su im nedostupni podaci o namjerama, razlozima i ciljevima koji se kriju iza skrivenih i manipulativnih ponašanja, a s tim istima najbolje je upoznata osoba koja je i počinitelj agresivnog ponašanja.

Pakaslahti i Järvinen (2000) su utvrdili da su samoprocjene kao mjera agresivnog ponašanja najprikladnije u razdoblju srednje adolescencije, kada se smanjuje utjecaj hedonističke pristranosti pri procjenjivanju, odnosno smanjuje se sklonost da različita ponašanja različito atribuiramo kako bi se uklopila u pozitivnu sliku koju imamo o sebi.

Skala samoprocjena direktne agresivnosti te sumativna skala ukupne agresivnosti imaju relativno visoke koeficijente unutarnje konzistencije ($\alpha=.90$ za direktnu i $\alpha=.89$ za ukupnu agresivnost); skala samoprocjena indirektno agresivnosti ima nešto slabiju pouzdanost ($\alpha=.72$) što je u skladu s postojećim empirijskim podacima (Österman i sur., 1994; Pakaslahti i Järvinen, 2000).

Dakle, da bismo ispitali spolne i dobne razlike u dječjoj agresivnosti, proveli smo složene analize varijance s rezultatima na skali vršnjačkih procjena agresivnosti i na skalama samoprocjena direktne, indirektno i ukupne agresivnosti kao zavisnim varijablama.

5.2.1 Spolne razlike u dječjoj agresivnosti

Analizom rezultata dobivenih *vršnjačkim* procjenama utvrdili smo da postoje značajne spolne razlike u procijenjenoj agresivnosti, odnosno da su dječaci prema vršnjačkim procjenama agresivniji od djevojčica (tablice 5. i 6.). Za mjeru samoprocjena ukupne

agresivnosti potvrdio se isti efekt spolnih razlika, odnosno dječaci su sebe procijenili agresivnijima od djevojčica (tablice 10. i 11.).

Ovi rezultati su u skladu s našim očekivanjima kao i većinom empirijskih podataka u ovom području. Milanović (2004) je također utvrdila da su dječaci procijenjeni od strane svojih vršnjaka agresivnijima u odnosu na djevojčice. Većina istraživanja provedenih u području agresivnosti potvrđuje da su muškarci ukupno agresivniji od žena (McEvoy i sur., 2003; Salmivalli i Kaukiainen, 2004; Keresteš, 2002). Kao moguća objašnjenja takvih rezultata navode se biološki razlozi kao što je utjecaj muških spolnih hormona, veća tjelesna snaga koja povećava spremnost muškaraca da reagiraju agresivno. Kao socijalni razlozi navode se razlike u socijalizaciji dječaka, kod kojih se određena količina agresivnosti tolerira i smatra dobno normativnom u odnosu na socijalizaciju djevojčica, kod kojih se agresivno ponašanje osuđuje. Björqvist i sur. (1993; prema Björqvist, 1994) smatraju da se spolne razlike u agresivnosti mogu objasniti time što je za dječake u odnosu na djevojčice povoljniji omjer percipirane dobiti i mogućih rizika, psiholoških i socijalnih, koje nosi direktna agresivnost.

Danas većina istraživača smatra da pri ispitivanju spolnih razlika u agresivnosti, pažnju treba usmjeriti na kvalitativne razlike, odnosno na različite stilove agresivnosti koje preferiraju muškarci i žene (prema Björqvist, 1994), jer su razmatranjem agresivnosti operacionalizirane kao tjelesne i ukupne agresivnosti zanemareni prikriveni oblici agresivnih ponašanja, koji imaju podjednako negativne posljedice za dobrobit pojedinca kao i otvorena, direktna agresivnost.

Stoga smo željeli provjeriti razlikuju li se dječaci i djevojčice u pogledu iskazivanja direktnih i indirektnih agresivnih ponašanja.

Rezultati prikazani u tablicama 7. i 8. nam govore da postoje značajne spolne razlike u stupnju izraženosti *direktne* agresivnosti, odnosno da su dječaci prema samoprocjenama direktno agresivniji od djevojčica; s druge strane nije se potvrdila značajnost spolnih razlika u stupnju izraženosti indirektno agresivnosti (tablice 9. i 10.), no iz aritmetičkih sredina vidljiv je trend ka većoj indirektnoj agresivnosti dječaka u odnosu na djevojčice.

Rezultat o izraženijoj direktnoj agresivnosti dječaka je u skladu s postavljenim hipotezama i postojećim znanstvenim podacima (Milanović, 2004; Lagerspetz i sur., 1988; Björqvist i sur., 1992a; Österman i sur., 1994; Green i sur., 1996). Podatak o većem stupnju direktno agresivnosti dječaka u odnosu na djevojčice potvrđen je i u međukulturalnim istraživanjima; Österman i sur. (1998) su potvrdili taj efekt u Finskoj, Italiji, Poljskoj i Izraelu.

U nekim istraživanjima razmatrana su dva oblika direktne agresivnosti: tjelesna i verbalna agresivnost i dok za tjelesnu agresivnost postoje jednoznačni rezultati o većoj agresivnosti dječaka, rezultati u pogledu verbalne agresivnosti su raznoliki: neki govore o većoj verbalnoj agresivnosti dječaka (Salmivalli i Kaukiainen, 2004), zatim postoje rezultati koji upućuju na nepostojanje spolnih razlika u verbalnoj agresivnosti (Björqvist i sur., 1992b), a postoje i rezultati o većoj verbalnoj agresivnosti djevojčica (Archer i sur., 1988; prema Russell i Owens, 1999). S obzirom da u ovom radu nisu potvrđena dva odvojena faktora direktne agresivnosti, nisu ni razmatrane razlike u tom pogledu.

Rezultat o nepostojanju značajne razlike u *indirektnoj* agresivnosti nije u skladu s našim početnim pretpostavkama s obzirom da smo očekivali veći stupanj indirektno agresivnosti kod djevojčica, no i takav neočekivan rezultat ima svoju potporu u empirijskim podacima. Green i sur. (1996) su dobili rezultat, također na temelju samoprocjena, da su dječaci direktno agresivniji, ali da ne postoje spolne razlike u izraženosti indirektno agresivnosti, te utvrđuju povezanost kod dječaka ali ne i djevojčica, između indirektno agresivnosti i strukture vršnjačkih grupa: čvršća i jasnije definirana socijalna mreža pogoduje iskazivanju manipulativnih ponašanja kod dječaka. Hart i sur. (1998), su koristeći mjeru učiteljskih procjena agresivnosti djece predškolske dobi, utvrdili da nema značajnih spolnih razlika u otvorenoj (direktnoj) i relacijskoj (indirektnoj) agresivnosti. Salmivalli i Kaukiainen (2004) također ne pronalaze spolne razlike u samoprocjenama indirektno agresivnosti.

No, već smo naglasili da se na ovom uzorku pokazao trend ka većem stupnju izraženosti indirektno agresivnosti kod dječaka što također možemo povezati s podacima iz literature. Tomada i Schneider (1997; prema McEvoy i sur., 2003), na uzorku školske djece (raspon dobi bio je 8 do 10 godina) pronašli da su dječaci i tjelesno i relacijski (indirektno) agresivniji od djevojčica. McEvoy i sur. (2003) utvrdili da su na temelju vršnjačkih i učiteljskih procjena i na temelju metode opažanja, dječaci i direktno i indirektno agresivniji od djevojčica. Važno je napomenuti da su ovdje navedeni autori dobili takav rezultat usporedbom prosječnih vrijednosti, kao što je slučaj i u ovom radu, a da su usporedbom rangiranih vrijednosti potvrdili da su djevojčice sklonije indirektnim, a dječaci direktnim ponašanjima. Autori smatraju da su zbog pozitivno asimetričnih distribucija rezultata agresivnosti prikladnije analize rang vrijednosti nego analize prosječnih vrijednosti.

Salmivalli i Kaukiainen (2004) smatraju da se indirektna agresivnost može smatrati „ženskom“ agresivnosti samo u smislu da je za skupinu izrazito agresivnih djevojčica, indirektna agresivnost dominantan stil agresivnosti, ali ne u smislu prosječno veće indirektno

agresivnosti djevojčica u odnosu na dječake. U kontekstu ovih navoda može se objasniti i trend rezultata ka izraženijoj indirektnoj agresivnosti dječaka, dobiven u ovom radu.

Očito je i iz dobivenih rezultata i postojećih empirijskih podataka da je potrebno provesti još dosta istraživanja da bismo mogli jednoznačno zaključivati o spolnim razlikama u preferenciji različitih stilova agresivnosti; bilo bi poželjno da se u budućim istraživanjima vršnjačke procjene vrše unutar istog spola i da se rezultati analiziraju unutar istog spola (u našem slučaju procjene su vršene među spolovima, jer smo na temelju postojećih podataka a koje navode Loeber i Hay (1997) pretpostavili da su u razdoblju rane i srednje adolescencije sve učestalije interakcije, pa i one agresivne, između dječaka i djevojčica), odnosno, potrebno je razmatrati razlike u agresivnom ponašanju i s obzirom na spol agresora i s obzirom na spol žrtve agresivnog ponašanja (Russell i Owens, 1999, utvrdili da dječaci iskazuju direktnu agresivnost prema dječacima, a da djevojčice iskazuju direktnu agresivnost prema dječacima a indirektnu prema djevojčicama).

5.2.2 Dobne razlike u dječjoj agresivnosti

Analize varijance provedene s rezultatima *vršnjačkih procjena* agresivnosti (tablice 5. i 6.) nisu potvrdile postojanje značajnih dobnih razlika, no pregledom prosječnih vrijednosti za dvije dobne skupine, uočava se tendencija ka smanjivanju agresivnosti s dobi; taj efekt je potvrđen kao statistički značajan u kasnije provedenim regresijskim analizama (tablica 14.) , a mogući razlog je taj što je u analizi varijance dob koncipirana kao kategorijalna, a u regresijskoj analizi kao kontinuirana varijabla. Na rezultatima dobivenim samoprocjenama *ukupne agresivnosti* efekt dobi se nije pokazao značajnim (tablice 11. i 12.), a na temelju prosječnih vrijednosti ne možemo zaključivati o trendu, nego samo o blagoj razlici između dvije skupine.

Ovakav trend rezultata je u skladu s našim očekivanjima. Agresivnost se počinje izražavati već od najranijeg djetinjstva, te prema Björqvist i sur. (1992a) dostiže vrhunac u 11. godini. Vidljivo je i iz naših rezultata da od 11. godine počinje opadati percipirana količina ukupne agresivnosti. Slabiji trend dobnih razlika koji se pokazao za samoprocjene ukupne agresivnosti može se pripisati nedostacima korištene mjere samoprocjena kao što su sklonost davanju socijalno poželjnih odgovora, problem koji se veže uz samoizvješćivanje itd.

Važno je ispitati i dobne razlike u različitim vrstama agresivnosti, s obzirom da se sve više naglašava da direktna tjelesna i verbalna, te indirektna agresivnost zapravo predstavljaju različite faze u razvoju agresivnosti, koje djelomično slijede jedna iza druge, a djelomično se preklapaju (Björqvist i sur., 1992b). U ranom djetinjstvu, zbog nedovoljno razvijenih

verbalnih i socijalnih vještina dječja agresivnost je pretežno tjelesne prirode; s polaskom u školu, verbalne i kognitivne sposobnosti se počinju ubrzano razvijati pa se počinje koristiti verbalna agresivnost (prema Vasta i sur., 1998), a u adolescenciji, s razvojem socijalnih vještina pojedinac počinje uviđati prednosti manipulativnih strategija kojima može ostvariti neki cilj, a uz manju vjerojatnost socijalne osude.

Stoga smo očekivali da će *direktna* agresivnost biti izraženija kod mlađe djece, a *indirektna* agresivnost kod starije djece. Ta očekivanja smo između ostalog temeljili na podatku da smo u ovom istraživanju uključili upravo one dobne skupine u kojima bi trebalo doći do povećanja relativne zastupljenosti indirektnih strategija u odnosu na direktne.

Pregledom rezultata (tablice 7. i 8., 9. i 10.) postaje očito da nisu potvrđene značajne dobne razlike ni u direktnoj, a ni u indirektnoj agresivnosti, odnosno mlađa djeca (5. i 6. razred) procijenila su se podjednako direktno i indirektno agresivnima kao i starija djeca (7. i 8. razredi). Ti rezultati su možda odraz stvarnog stanja, no s druge strane možda su posljedica utjecaja nekih nekontroliranih faktora, kao što je motivacija ispitanika za sudjelovanje u ispitivanju. Naime, tijekom ispitivanja, a kasnije i analizom pojedinačnih odgovora, autorica ovog rada uočila je slabiju motiviranost kod učenika osmih razreda u odnosu na pete i šeste razrede, što se očitovalo u davanju odgovora po slučaju i općenito slabijoj diferenciranosti dobivenih procjena. Nadalje, potrebno je naglasiti da smo zbog dobivanja uzoraka adekvatne veličine, dobne razlike u direktnoj i indirektnoj agresivnosti ispitivali između dobno bliskih skupina, pa možemo pretpostaviti da bismo na većem uzorku (gdje bi bila moguća usporedba i između dobno udaljenijih skupina, kao što su npr. učenici petih i osmih razreda) dobili pouzdanije podatke o mogućim dobnim razlikama u direktnoj i indirektnoj agresivnosti.

Dobivene rezultate možemo interpretirati na temelju nekih znanstvenih podataka. Björqvist i sur. (1992b) su utvrdili da je direktna verbalna agresivnost izražena i u srednjoj i kasnoj adolescenciji, pa iako nismo ispitivali zasebno verbalnu agresivnost, možemo pretpostaviti da je u uzorku starije djece doprinijela nešto većoj direktnoj agresivnosti; autori su također utvrdili da su i indirektna strategija najizraženije u dobi od 11 godina, a da nakon toga dolazi do blagog pada i stabiliziranja indirektna agresivnosti, pa u tom kontekstu možemo pretpostaviti da se i u našem uzorku starije djece indirektna agresivnost pokazala kao stabilna vrijednost. No, za donošenje takvih zaključaka potrebno je provesti longitudinalna istraživanja kojima bi se zahvatile sve relevantne dobne skupine.

I konačno, s obzirom na metodološka ograničenja koja se odražavaju u činjenici da smo spolne i dobne razlike u direktnoj i indirektnoj agresivnosti ispitali samo na temelju samoprocjena, nameće se zaključak da je za konačnu potvrdu ovih znanstvenih razmatranja,

prije svega potrebno poboljšati metrijske karakteristike skale za vršnjačku procjenu direktne i indirektno agresivnosti, odnosno njenu faktorsku valjanost, te razvijati multimetodološki pristup ovom problemu (Underwood i sur., 2001 smatraju da je pri istraživanjima različitih aspekata agresivnosti potrebno uključiti metodu opažanja u laboratorijskim, ali i u prirodnim uvjetima kako bi se uklonio utjecaj spolnih stereotipa prisutan kod vršnjačkih procjena agresivnosti).

5.3 Doprinos percipiranog roditeljskog ponašanja objašnjenju različitih vrsta dječje agresivnosti

S obzirom na sve veće zanimanje koje se iskazuje za pitanje direktnih i indirektnih vrsta agresivnosti, smatrali smo korisnim i zanimljivim provjeriti kakvi su obrasci povezanosti između tih vrsta agresivnosti i različitih dimenzija roditeljskog ponašanja, odnosno u kojoj mjeri na temelju percipiranog roditeljskog ponašanja možemo predviđati stupanj izraženosti različitih vrsta dječje agresivnosti.

Razmatrane pojedinačno sve su varijable roditeljskog ponašanja značajno povezane s različitim vrstama agresivnosti, osim varijable očeve biheviornalne kontrole. Ponašanja očeva i majki povezana su s dječjom agresivnosti na isti način: veće majčino i očevo prihvaćanje povezano je s manjim stupnjem izraženosti ukupne, direktne i indirektno agresivnosti (majčino prihvaćanje, ali ne i očevo, je negativno povezano s agresivnosti procijenjenom od strane vršnjaka); veća psihološka kontrola majke povezana je s izraženijom agresivnosti (procjene vršnjaka), s izraženijom ukupnom, direktnom i indirektnom agresivnosti, dok je očeva psihološka kontrola pozitivno povezana samo s indirektnom agresivnosti i na kraju, majčina biheviornalna kontrola pozitivno je povezana s direktnom i ukupnom agresivnosti.

S obzirom na značajne interkorelacije među varijablama roditeljskog ponašanja, pri razmatranju njihovog zajedničkog utjecaja na dječju agresivnost, dolazi do određenih promjena u navedenim obrascima povezanosti.

U svrhu ispitivanja tog zajedničkog utjecaja varijabli roditeljskog ponašanja na različite vrste dječje agresivnosti, provedene su hijerarhijske regresijske analize. Kontrolirani su utjecaji dobi i spola djeteta, budući da su to varijable koje su inače, što je dijelom potvrđeno i u ovom radu, povezane s agresivnošću. Na taj način željeli smo utvrditi da li varijable roditeljskog ponašanja objašnjavaju dodatni značajni dio varijance dječje agresivnosti, nakon što je utvrđen i kontroliran dio varijance koji objašnjavaju varijable dobi i spola djeteta.

Za mjeru *vršnjačke procjene agresivnosti* utvrdili smo da nijedna od varijabli roditeljskog ponašanja nije značajan prediktor dječje agresivnosti (Tablica 14.) te da na

temelju percipiranog roditeljskog ponašanja možemo objasniti samo 5% varijance rezultata dobivenih vršnjačkim procjenama. Varijable dobi i spola djeteta pokazale su se kao jedini značajni prediktori i objašnjavaju 27% varijance rezultata dječje agresivnosti. Utjecaj varijable spola djeteta očituje se u većoj agresivnosti dječaka što je potvrđeno i u prethodnim analizama, a utjecaj varijable dobi djeteta očituje se u većoj agresivnosti mlađe djece.

Ovakav rezultat nije očekivan, i može se objasniti na nekoliko načina; s obzirom da se radi o vršnjačkim procjenama, rezultat za svakog ispitanika predstavlja u stvari prosječnu vrijednost procjena koje su dali svi učenici iz razreda, dakle ne radi se o jedinstvenoj procjeni koju daju roditelji ili učitelji, kao što je bio slučaj u istraživanjima u kojima su dobiveni suprotni rezultati od ovdje navedenih; nadalje, asimetričnost distribucije rezultata vršnjačkih procjena agresivnosti nije u skladu s uvjetom o linearnom odnosu varijabli i tzv. homoscedasticitetu pri određivanju regresijskog pravca, s obzirom da asimetričnost distribucije može, kako navodi Petz (1997) poremetiti te odnose.

Regresijske analize provedene za *ukupnu agresivnost* (rezultat dobiven na temelju samoprocjena agresivnosti; tablica 17.) pokazale su da se pomoću varijabli dobi i spola djeteta može objasniti značajnih 14% varijance ukupne agresivnosti, ali da varijable roditeljskog ponašanja objašnjavaju dodatnih 18%.

Najznačajniji prediktori ukupne dječje agresivnosti su varijable percipiranog majčinog i očevog prihvaćanja, a granično značajni trend pokazao se za varijablu očeve bihevioralne kontrole. Veće percipirano majčino i očevo prihvaćanje povezano je s manje izraženom ukupnom agresivnosti, a takav trend postoji i za percipiranu očevu bihevioralnu kontrolu. To je u skladu s našim očekivanjima i većinom postojećih znanstvenih podataka u kojima se naglašava pozitivni utjecaj roditeljskog prihvaćanja na dječji razvoj (prema Keresteš, 2002).

To se može objasniti i u terminima teorije socijalnog učenja, prema kojoj prihvaćajući roditelji predstavljaju ujedno modele takvog pozitivnog ponašanja, pa djeca usvajaju i kasnije iskazuju taj pozitivni, neagresivni obrazac ponašanja. Zatim, moguće je da su djeca prihvaćajućih roditelja otvorenija i imaju pozitivan stav prema odgojnim postupcima svojih roditelja, s obzirom da učinkovitost socijalizacije ovisi i o emocionalnoj klimi u kojoj se ta socijalizacija provodi (prema Darling i Steinberg, 1993).

Za rezultate na skali samoprocjena *direktna agresivnosti* dobili smo da varijable dobi i spola objašnjavaju značajnih 16% varijance rezultata, a da varijable roditeljskog ponašanja objašnjavaju dodatnih 16% varijance direktne agresivnosti (Tablica 15.). Direktnu agresivnost kao pojedinačni prediktori najbolje objašnjavaju varijable majčinog prihvaćanja i očeve bihevioralne kontrole, to znači da su veće majčino prihvaćanje i očeva bihevioralna kontrola

povezani s manjim stupnjem direktne agresivnosti. Zanimljivo je da je varijabla majčine bihevioralne kontrole, za razliku od očeve kontrole, na pojedinačnoj razini povezana s direktnom agresivnosti, a da pri razmatranju zajedničkog utjecaja dolazi do obrnutog obrasca povezanosti, što je posljedica značajne povezanosti među navedenim varijablama. Iako su, gledajući pojedinačno, dimenzije majčine i očeve bihevioralne kontrole pozitivno povezane, regresijskom analizom se ukazuje na suprotan utjecaj tih varijabli na dječju direktnu agresivnost, što opet može biti posljedica interkorelacija među različitim dimenzijama roditeljstva.

Rezultat o manjoj direktnoj agresivnosti djece koja procjenjuju ponašanje majke više prihvaćajućim, u odnosu na djecu sa suprotnim procjenama majčinog ponašanja, očekivan je iz razloga objašnjenih u prethodnom dijelu rasprave i u skladu je s empirijskim nalazima (Hart i sur., 1998, potvrdili manju sklonost ka otvorenoj agresivnosti kod djece čiji roditelji procjenjuju svoje ponašanje responzivnim, tj. emocionalno toplim).

Utjecaj roditeljske bihevioralne kontrole na dječji razvoj, pa tako i na dječju agresivnost ne može se jednoznačno objasniti, barem ne na temelju postojećih podataka. Prema nekim istraživanjima, bihevioralna kontrola nije povezana s dječjom agresivnosti (Keresteš, 2002), dok su neki, kao što je slučaj u ovom istraživanju, potvrdili da ta vrsta roditeljske kontrole ima pozitivan utjecaj na dječji razvoj (Patterson, 1983; Loeber i Dishion, 1983; prema Keresteš, 2002). I Barber i suradnici (1994) su u svom istraživanju potvrdili hipotezu o negativnoj povezanosti bihevioralne kontrole i eksternaliziranih problema.

Varijable roditeljskog ponašanja, u regresijskoj analizi provedenoj za *indirektnu agresivnost*, ostvaruju značajan, jedinstveni doprinos od 18.5% objašnjenju varijance te vrste dječje agresivnosti, te zajedno s varijablama dobi i spola djeteta objašnjavaju 24% varijance indirektnu agresivnosti (Tablica 16.). Iako su na pojedinačnoj razini s indirektnom agresivnosti povezane i varijable majčinog prihvaćanja i roditeljske psihološke kontrole, provedenom analizom kao jedini značajni prediktor indirektnu agresivnosti potvrdila se varijabla percipiranog očevog prihvaćanja.

Što su djeca procijenila ponašanje svog oca više prihvaćajućim, to su svoje ponašanje procijenila manje indirektno agresivnim.

Ovakav utjecaj percipiranog očevog prihvaćanja je, kao i za druge vrste agresivnih ponašanja potpuno očekivan. Time je potvrđena važnost očeve uloge u odgoju djece, i važnost njegove emocionalne i pozitivne uključenosti, za prevenciju dječje indirektnu agresivnosti. Očekivali smo potvrdu istog efekta i za dimenziju majčinog prihvaćanja, no opet možemo pretpostaviti da je ta potvrda izostala zbog značajne korelacije između dimenzija

majčinog i očevog prihvaćanja, odnosno možemo pretpostaviti da bi percipirano očevo ponašanje i nakon kontrole percipiranog majčinog prihvaćanja, objašnjavalo značajan dio varijance indirektno agresivnosti.

Potporu u vidu empirijskih podataka za ovakav rezultat nalazimo u istraživanju koje su proveli Hart i suradnici (1998), koji su utvrdili da je očevo prihvaćanje značajno negativno povezano s otvorenom i relacijskom agresivnosti, te da s varijablom majčinih prisilnih odgojnih mjera (koja je pozitivno povezana s obje vrste agresivnosti) objašnjava značajan dio varijance obje vrste agresivnosti i nakon što se kontrolira utjecaj ostalih dimenzija roditeljstva, kao i utjecaj varijabli bračnih konflikata.

Dimenzija psihološke kontrole, iako na pojedinačnoj razini pozitivno povezana s dječjom agresivnosti, nije se potvrdila kao značajan prediktor nijedne od ispitivanih vrsta agresivnosti.

Taj nalaz možemo opet objasniti postojanjem značajnih interkorelacija među promatranim dimenzijama roditeljstva, a možemo ga razmatrati u kontekstu empirijskih podataka koji govore da je dimenzija psihološke kontrole pozitivno povezana s internaliziranim problemima (anksioznost, depresija, nesigurnost), dok je dimenzija bihevioralne kontrole u ortogonalnom odnosu s dimenzijom psihološke kontrole, i povezana je s eksternaliziranim problemima (Barber i sur., 1994). S obzirom da su u ovom istraživanju te dvije dimenzije roditeljske kontrole značajno povezane (što može biti posljedica težnje ispitanika ka davanju socijalno poželjnih odgovora), te da je za dimenziju bihevioralne kontrole dobiven nizak koeficijent pouzdanosti, postavlja se logično pitanje njihove distinktivnosti, što opet upućuje na potrebu poboljšanja metrijskih karakteristika upitnika za procjenu roditeljskog ponašanja i daljnjih provjeravanja hipoteza o utjecaju dimenzija roditeljstva na dječje ponašanje.

Na kraju, možemo rezimirati da su se percipirano majčino i očevo prihvaćanje, te očeva bihevioralna kontrola pokazali kao najznačajniji prediktori dječje agresivnosti, a da se percipirano očevo prihvaćanje pokazalo kao ključno za objašnjenje dječje indirektno agresivnosti. Iz svega navedenog možemo zaključiti da je uloga majki i očeva podjednako važna u dječjem odgoju, tj. razvoju dječje agresivnosti, da se s djetetovom dobi mijenjaju i pojedini odgojni postupci, da se uloge i utjecaji majki i očeva međusobno nadopunjuju i interaktivno utječu na dječje ponašanje, te da je za prevenciju pojedinih vrsta agresivnosti posebno važna očeva regulacija djetetovog ponašanja, kao i očeva toplina i brižnost u komunikaciji s djetetom.

No, treba uzeti u obzir da je snaga takvih zaključaka limitirana zbog metodoloških nedostataka, koji proizlaze iz korištene metode samoprocjena agresivnosti, te da se zaključci temelje na mjeri percipiranog, a ne stvarnog ponašanja roditelja, što dalje implicira utjecaj davanja socijalno poželjnih odgovora i pristranosti pri procjenjivanju.

Na kraju, potrebno je naglasiti da rezultate ovakvih korelacijskih istraživanja ne smijemo interpretirati uzročno-posljedičnim vezama, odnosno možemo samo pretpostaviti očekivani smjer utjecaja, budući da, osim što roditelji svojim postupcima oblikuju ponašanje djeteta, i djetetovo ponašanje utječe na roditelje (npr. dijete koje je agresivno, može svojim ponašanjem utjecati na smanjeno izražavanje roditeljskog prihvaćanja i/ili pojačanu roditeljsku kontrolu).

6 ZAKLJUČAK

Provedenim istraživanjem potvrđen je samo jedan dio polaznih hipoteza. Potvrđen je efekt spola roditelja za sve tri dimenzije roditeljskog ponašanja; majke su, u odnosu na očeve procijenjene većim vrijednostima na dimenzijama prihvaćanja, psihološke i bihevioralne kontrole. Provedenom analizom varijance efekt spola djeteta nije se pokazao značajnim niti za jednu dimenziju roditeljskog ponašanja, no na temelju interkorelacijske analize varijabli utvrđeno je da su djevojčice u odnosu na dječake, procijenile ponašanje majke više prihvaćajućim te da su dječaci u odnosu na djevojčice procijenili ponašanje majke više psihološki kontrolirajućim.

Potvrđeno je da su dječaci i ukupno i direktno agresivniji od djevojčica (efekt je potvrđen za rezultate dobivene vršnjačkim procjenama i samoprocjenama agresivnosti), ali nije potvrđen očekivani efekt veće indirektno agresivnosti djevojčica u odnosu na dječake.

Hijerarhijskom regresijskom analizom potvrđena je manja agresivnost starije djece (procijenjena od strane vršnjaka), no za rezultate dobivene samoprocjenama ukupne, direktne i indirektno agresivnosti nije potvrđen očekivani efekt dobnih razlika.

Potvrđeno je da varijable roditeljskog ponašanja objašnjavaju značajan dio varijance rezultata na skali samoprocjena ukupne, direktne i indirektno agresivnosti, i nakon što se kontrolira utjecaj dobi i spola djeteta; objašnjavaju dodatnih 18% varijance ukupne agresivnosti, dodatnih 16% varijance direktne agresivnosti (varijable roditeljskog ponašanja zajedno s varijablama dobi i spola djeteta objašnjavaju ukupno 32% varijance ukupne i direktne agresivnosti) te samostalno objašnjavaju 18.5% varijance rezultata indirektno agresivnosti.

Utvrđeno je da su dimenzije majčinog i očevog prihvaćanja značajni prediktori ukupne agresivnosti, da su dimenzije majčinog prihvaćanja i očeve bihevioralne kontrole značajni prediktori direktne agresivnosti, a da je jedini značajni prediktor dječje indirektno agresivnosti dimenzija percipiranog očevog prihvaćanja.

7 PRILOZI

7.1 Prilog 1: Prikaz sadržaja pojedinih skala i dimenzija upitnika CRPBI-57

Čestice skraćene verzije upitnika CRPBI-57 (za procjenu roditeljskog ponašanja) te njihova pripadnost pojedinim skalama i dimenzijama (verzija za procjenu očevog ponašanja)

Dimenzija prihvaćanje/odbacivanje

Skala prihvaćanja:

- Nakon što razgovaram s ocem osvojim brigama, osjećam se bolje
- Moj otac gotovo uvijek razgovara sa mnom toplim i prijateljskim glasom
- Moj otac uživa raditi nešto zajedno sa mnom
- Moj otac mi se vrlo često nasmiješi
- Kad sam tužan, otac me razveseli
- Kad sam uzrujan, otac me može oraspoložiti
- Moj otac često govori o dobrim stvarima koje činim
- Moj otac je ponosan na ono što činim

Skala usmjerenosti na dijete:

- Moj otac uvijek misli na stvari koje će me razveseliti
- Moj otac mi poklanja puno brige i pažnje
- Osjećam se kao najvažnija osoba u očevom životu
- Moj otac je čitav svoj život posvetio svojoj djeci
- Moj otac gotovo sve svoje slobodno vrijeme provodi sa svojom djecom

Skala prihvaćanja individuacije:

- Moj otac mi dopušta da mu kažem ako mislim da su moje ideje bolje od njegovih
- Moj otac bi htio da sam odlučim kako ću nešto učiniti
- Moj otac želi da mu kažem ako mi se ne sviđa način na koji postupa sa mnom
- Kad nešto radimo zajedno, otac mi dopušta da mu pomognem odlučiti kako ćemo to učiniti
- Mog oca uistinu zanimaju moji osjećaji
- Moj otac nastoji razumjeti kao ja o nečemu razmišljam
- Kad god je to moguće, otac mi dopušta da sam odaberem što ću učiniti
- S mojim ocem je lako razgovarati

Skala neprijateljske udaljenosti:

- Moj otac ne priča baš puno sa mnom
- Moj otac provodi vrlo malo vremena sa mnom
- Čini se da moj otac ne misli baš često na mene
- Moj otac ne pokazuje da me voli
- Moj otac ne dijeli sa mnom baš puno aktivnosti
- Moj otac se žali da mu idem na živce
- Moj otac se uvijek žali na mene
- Moj otac bi želio da sam ja drukčija osoba

Dimenzija psihološka kontrola/psihološka autonomija

Skala intruzivnosti:

- Moj otac želi uvijek točno znati gdje sam i što radim
- Moj otac uvijek provjerava što sam radio u školi ili vani
- Moj otac traži od mene da mu ispričam sve što se događa kad sam izvan kuće
- Otac me stalno ispituje o mojim prijateljima, kako bi bio siguran da su oni za mene dobro društvo
- Moj otac se raspituje kod drugih što radim izvan kuće

Skala hostile kontrole:

- Otac mi uvijek govori kako bih se trebao ponašati
- Moj otac mi točno govori kako da nešto učinim
- Moj otac ne zaboravlja brzo moje pogreške
- Moj otac bi volio da mi može stalno govoriti što da radim
- Moj otac se jako naljuti na mene kad ne pomažem u kući
- Moj otac želi kontrolirati sve što radim
- Moj otac me stalno pokušava promijeniti
- Mom ocu se ne sviđa kako se ponašam kod kuće

Skala usađivanja anksioznosti:

- Ako prekršim obećanje, otac mi dugo nakon toga ne vjeruje
- Moj otac kaže da ću jednog dana biti kažnjen za svoje loše ponašanje
- Moj otac misli i govori o mojem lošem ponašanju još dugo nakon toga
- Moj otac misli da je svako loše ponašanje vrlo ozbiljno i da će imati daljnje posljedice
- Kad učinim bilo što loše, otac me uvijek ponovno grdi za to

Dimenzija slabe/čvrste bihevioralne kontrole

Skala slabe discipline:

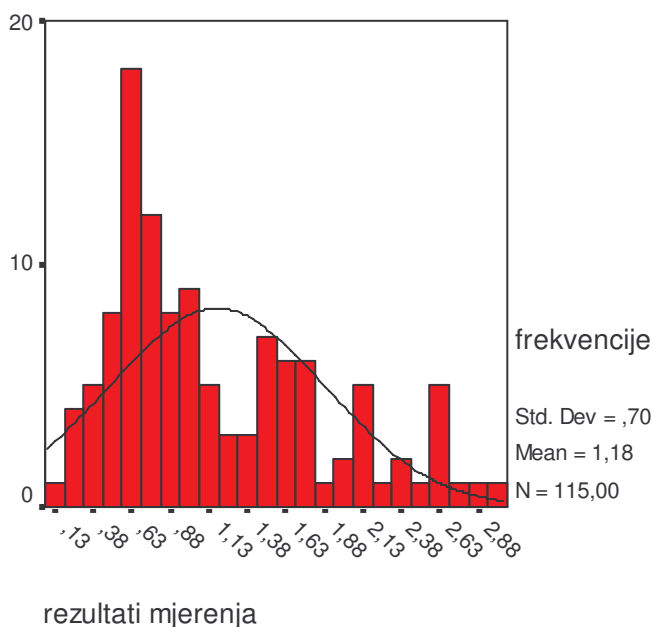
- Moj je otac blag prema meni
- Moj mi otac lako oprostí kad nešto pogriješim
- Moj otac mi oprašta moje loše ponašanje
- Moj otac ne zahtijeva da ga poslušam u nečemu ako se požalim ili pobunim
- Mog je oca lako nagovoriti na nešto

Skala ekstremne autonomije:

- Kad idem van, otac mi ne kaže u koliko se sati moram vratiti kući
- Moj otac mi daje slobode koliko god želim
- Moj otac mi dopušta da idem gdje god želim bez da ga pitam
- Moj otac mi dopušta da idem van uvijek kad želim
- Moj otac mi dopušta da radim sve što volim

7.2 Prilog 2: Distribucije rezultata na skalama vršnjačkih procjena i samoprocjena dječje agresivnosti

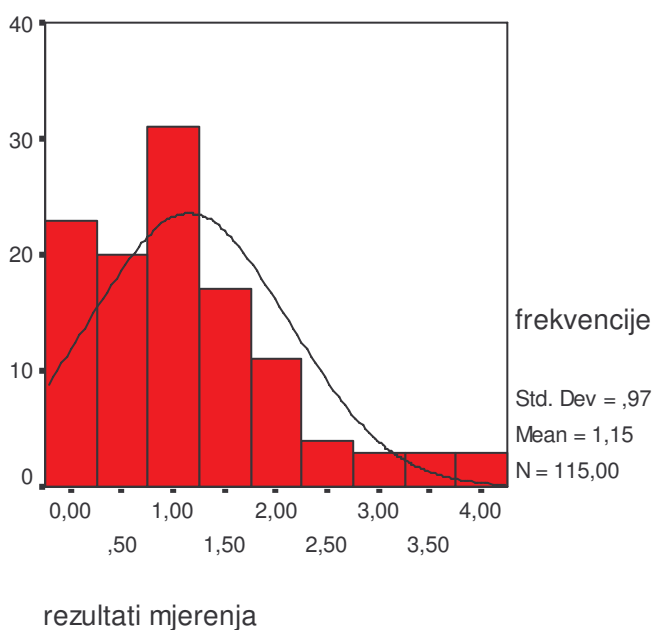
Grafički prikaz distribucije rezultata na skali vršnjačke procjene agresivnosti

Slika 1. Distribucija rezultata na skali

vršnjačke procjene agresivnosti

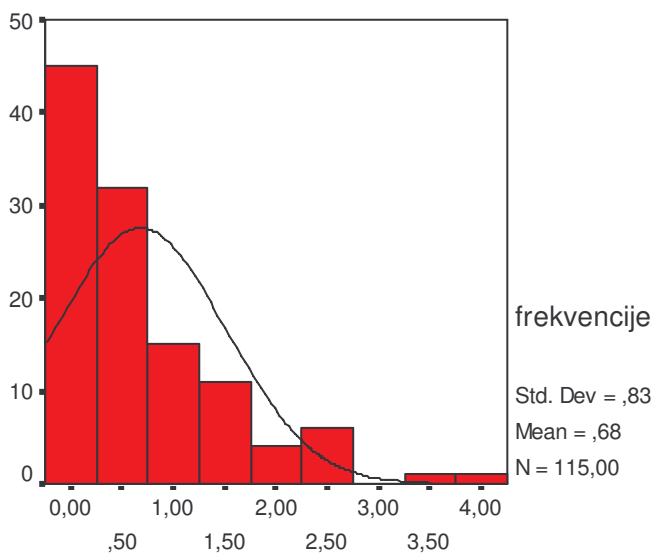
Grafički prikaz distribucije rezultata na skali samoprocjena direktne agresivnosti

Slika 2. Distribucija rezultata na skali samoprocjena

direktne agresivnosti

Grafički prikaz distribucije rezultata na skali samoprocjena indirektnosti

rezultati mjerenja

Slika 3. Distribucija rezultata na skali

samoprocjena indirektnosti

8 LITERATURA

- 1) Barber, B. K., Olsen, J. E. & Shagle, S. C. (1994). Association between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child Development*, 65, 1120-1136.
- 2) Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83-96.
- 3) Björqvist, K., Lagerspetz, K. M. J. & Kaukiainen, A. (1992a). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends regarding direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 18, 117-127.
- 4) Björqvist, K., Österman, K. & Kaukiainen, A. (1992b). The development of direct and indirect aggressive strategies in males and females. In K. Björqvist & P. Niemeliä (Eds.), *Of mice and women: Aspects of female aggression*, pp. 51-64, San Diego, CA: Academic Press.
- 5) Björqvist, K., Lagerspetz, K. M. J. & Österman, K. (1992c). The Direct & Indirect Aggression Scales (DIAS). Åbo Akademi University, Department of Social Sciences, Vasa, Finland.
- 6) Björqvist, K. (1994). Sex differences in physical, verbal, and indirect aggression: A review of recent research. *Sex Roles*, 30, 177-188.
- 7) Crick, N. R. & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722.
- 8) Darling, N. & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487-496.
- 9) Green, L. R., Richardson, D. R. & Lago, T. (1996). How do friendship, indirect, and direct aggression relate? *Aggressive Behavior*, 22, 81-86.
- 10) Hart, C. H., Nelson, D. A., Robinson, C. C., Olsen, S. F., McNeilly-Choque, M. K. (1998). Overt and relational aggression in Russian nursery-school-age children: Parenting and marital linkages. *Developmental Psychology*, 34(4), 687-697.
- 11) Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Naklada Slap. Jastrebarsko.
- 12) Lagerspetz, K. M. J., Björqvist, K., & Peltonen, T. (1988). Is indirect aggression typical of females? Gender differences in aggressiveness in 11- to 12-year-old children. *Aggressive Behavior*, 14, 403-414.

- 13) Loeber, R. & Hay, D. (1997). Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*, 48, 371-410.
- 14) Maccoby, E. E. & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. Mussen (Series Ed.) & E. M. Hetherington (Ed.), *Handbook of child psychology (4th ed): Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (pp. 1-101). New York: Wiley.
- 15) McEvoy, M. A., Estern, T. L., Rodriguez, M. C., & Olson, M. L. (2003). Assessing relational and physical aggression among preschool children: Intermethod agreement. *Topics in early childhood special education*, 23, 53-63.
- 16) Milanović, A. (2004). Povezanost različitih vrsta agresivnosti i sociometrijskog statusa kod djece osnovnoškolske dobi. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- 17) Österman, K., Björqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Kaukiainen, A., Huessmann, L. R., & Frączek, A. (1994). Peer and self-estimated aggression and victimization in 8-year-old children from five ethnic groups. *Aggressive Behavior*, 20, 411-428.
- 18) Österman, K., Björqvist, K., Lagerspetz, K. M. J. & Kaukiainen, A., Landau, S. F., Frączek, A., Caprara, G. V. (1998). Cross-cultural evidence of female indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 24, 1-8.
- 19) Owens, L., Shute, R., & Slee, P. (2000). "Guess what I just heard!": Indirect aggression among teenage girls in Australia. *Aggressive Behavior*, 26, 67-83.
- 20) Pakaslahti, L., & Keltikangas-Järvinen, L. (2000). Comparison of peer, teacher and self-assessments on adolescent direct and indirect aggression. *Educational Psychology*, 20(2), 177-190.
- 21) Petz, B. (1997). *Osnove statističke metode za nematematičare*. Naklada Slap. Jastrebarsko.
- 22) Russell, A., & Owens, L. (1999). Peer estimates of school-aged boys' and girls' aggression to same-and cross-sex targets. *Social Development*, 8(3), 364-379.
- 23) Salmivalli, C. & Kaukiainen, A. (2004). "Female aggression" revisited: Variable- and person-centered approaches to studying gender differences in different types of aggression. *Aggressive Behavior*, 30, 158-163.
- 24) Šavor, M. (2001). Povezanost sociodemografskih varijabli, dimenzija roditeljskog ponašanja i ekternalnosti djece. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

- 25) Underwood, M. K., Galen, B. R. & Paquette, J. A. (2001). Top ten challenges for understanding gender and aggression in children: Why can't we all just get along? *Social Development*, 10(2), 248-266.
- 26) Vasta, R., Haith, M. A. & Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija*. Naklada Slap. Jastrebarsko.
- 27) Xie, H., Cairns, R. B. & Cairns, B. D. (2002). The development of social aggression and physical aggression: A narrative analysis of interpersonal conflicts. *Aggressive Behavior*, 28, 341-355.
- 28) Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: Psihološka analiza*. Zagreb: Radna zajednica republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.